

LAUDES ORGANI

Kormos Gyula

„Laudate Deum in Organo”

Megújuló evangélikus történeti orgonáink — II.

Cikksorozatunk második része időrendi sorrendben mutatja be azokat a restaurált orgonákat, amelyeken még nem készült hangfelvétel. Tekintettel arra, hogy csak néhányuk történetét tártá fel részletes kutatás, e kisebb tanulmányok kivonatát sorozatunkban közzétesszük. A többi orgonáról csak általános leírást adunk. A szóban forgó hangszereket a restaurálások időbeli sorrendjében tárgyaljuk.

Kormos Gyula (Budapest) a BME c. egyetemi docense, a Magyarországi Evangélikus Egyház műemlékorgona-felügyelője, orgonaszakértő. — A szerző nem sokkal a tanulmány lezárása előtt elhunyt. Requiescat in pace! A szükséges kiegészítéseket és törléseket Enyedi Pál végezte el. Az eredetileg különféle időben, eltérő adattartalommal és formában készült hivatkozások teljes egységesítésére a szerző nélkül sajnos már nem kerülhetett sor.

2002 — Nemescsó

A község az ellenreformációt követő időszakban az 1681. évi XXVI. törvénycikk értelmében vált Kőszeg és környékének artikuláris helyévé. Az evangélikusok két imaházban vehettek részt istentiszteleten, az egyik a magyar, a másik a német nyelvűeké volt. Az előbbi, faszindellyel fedett épület a mai evangélikus templom mellett állt, az utóbbi egy pajtaszerű faépületben működött, majd 1702-től egy erre a célra épített faépületben. Az első orgona Sopronból 1725-ben került az imaházba.¹

A mai evangélikus templom II. József türelmi rendelete után 1784-ben épült újjá, az eredeti tetőszerkezet és a jellegzetes belső faoszlopok felhasználásával. A régi pozitív helyett 1789-ben a kőszegi Joseph Klügeltől egy új, ötregesteres pozitívot rendeltek, amelynek elkészültéről a feljegyzés így tudósít:

¹ [A szerző forrást nem jelölt meg. A Szerk.] Ez nagy valószínűséggel a bajor waidhofeni Jacob Praidtenstainer orgonakészítő által 1677-ben felállított kis pozitív volt, melyet a soproniak 1689-ben, egy nagyobb, 9 regiszteres pedálos orgona építésekor meg is javíttattak. A nagyobb hangszer került át az 1724-ben elkészült új, kőfalakkal épített templomba, a Praidtenstainer-féle pozitívot azonban a források már nem említik, és a soproni gyülekezet az 1750-es évek elején egy még nagyobb, húszregiszteres orgonát szerzett be. Vö. KORMOS Gyula: „Sopron és környéke evangélikusainak orgonái”, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001) 61–104, itt: 80–81, 84–88.

„1789^{dik} esztendőben, Boldog-afßony havának 14^{dik} napján állíttatott bé a' mi N.Csói ev. templomunkba Küßegi Kliegel József orgona-tsináló-mestertül 110 rh. foréntokon meg-vásároltatott orgona.”²

A gyülekezet az orgonát 55 évvel később pedállal kívánta ellátni, s ez ügyben felkereste Klügel fiát, aki a munkát nem vállalta el, mondván, hogy az nem kivitelezhető. A szombathelyi Adalbert Dorner azonban elvállalta a bővítést, de ez a pozitív átalakítását tette szükségessé. 1845-ben Dorner fel is újította az orgonát, kibővítette kétregiszteres pedálművel, és új szekrénybe öltöztette.³ Az orgona —néhány kisebb beavatkozástól és a billentyűzet kromatikus átalakításától eltekintve— ebben az állapotban működött közel 160 évig. A 2002-es restaurálás célja tehát az átalakított állapot megőrzése volt. Ezt a Soproni Orgonaépítő Kkt. végezte, a szekrény eredeti festését és a síptakaró ezüstözését Czako Ferenc pécsi restaurátor tárta fel és állította helyre. (1. ábra)

1. ábra: A restaurált nemescsói orgona.

² A nemescsói evangélikus gyülekezet levéltárának közelebbről meg nem nevezett forrása alapján, más helyesírással ugyancsak idézi Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Kőszeg. Zeneműkiadó, Budapest 1974. 37. A források szövegét —hacsak másként nem jelöljük— a szerző által követett betűhív átirásban adjuk, külön megjegyzés nélkül csak a központosítást igazítottuk és egészítettük ki. (A Szerk.)

³ Uo. 53–55.

2007 — Tokaj

Az 1790-ben Franz Eduard Petznik által készített orgona (I/8) történetét és restaurálás előtti állapotát két közleményben is ugyanolyan részletességgel ismertettük.⁴ E hangszer a XX. század végére teljesen működésképtelenné vált, sajnos időközben azonban a tokaji templom is életveszélyes sérüléseket szenvedett, így a 2007-ben, az NKA támogatásával, a Vági Orgonaépítő Kft. által restaurált orgona felállítására már nem kerülhetett sor. A restaurálás során eltávolították a pneumatikus bővítést, új homlokzati sípokat állítottak be, s a belső ónsípsorok hiányzó és hasznavehetetlen szakaszait új, rekonstruált sípokkal pótolták. Az életveszélyessé vált templom miatt az orgona alkatrészei éveken át a tállyai evangélikus templomban voltak elhelyezve. A hangszer felállítására 2022 tavaszán a sátoraljaújhelyi templom oltárterében nyílt lehetőség, hasonlóan ahhoz, mint ahogy azt 1790-ben a tokaji imaház oltárterében építették fel.⁵ (2. ábra)

2. ábra: Petznik tokaji orgonája restaurálva a sátoraljaújhelyi templomban
(fotó: Tóth István).

⁴ KORMOS Gyula: „A tokaji evangélikus templom barokk orgonája”, *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* XXXIX (2004) 3. szám, 264–278; Uő.: „A tokaji evangélikus templom barokk orgonája”, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLIII (2004) 435–452.

⁵ Vági Gyula orgonaépítő tájékoztatása alapján.

2008 — Budapest-Rákospalota

Az evangélikus újtemplom hatalmas, kéttornyú, kupolás épület, melyben egy kicsiny, egymanuálos, mindössze hétregiszteres pedálos orgona van. E kis hangszer hangja mégis maradéktalanul betölti a templomteret. Az orgonát eredetileg az Ótemplomba (ma Kistemplom) készítette 1872-ben Országh Sándor, mechanikus csúszkaládával, pedál nélküli, hátuljátszós pozitívként.⁶ 1941-ben, az Újtemplom felépítésekor Váradi Miklós e hangszer jelenlegi helyére hozta át, egyregiszteres pedálművel (subbass 16' + pedálkopula) bővítette, s elülső játszóasztallal látta el. 1978-ban Szunyi István generáljavítást végzett rajta, továbbá egy vonósregiszter helyett háromsoros mixtúrát készített. Az így kialakított diszpozíció:

<i>manuál, C-f³</i>		<i>pedál, C-d¹</i>
Flauta Major	8'	Subbass 16'
Principál	4'	
Flauta Minor	4' fődött	<i>Kanaltremulant</i>
Fuvola	4' nyitott	<i>Pedálkopula</i>
Oktáva	2'	
Mixtur 3 ×	1½', rep.:c ¹	

Nem sokkal a 2003–2005-ös orgonafelmérést követően került sor a hangszer restaurálására, a felméréskori állapot megtartásával. A munkálatokat a BKM Orgonaüzem Kft. végezte 2008-ban.⁷

2007–2008 — Szák

A település ma Szákszend része. Az 1773-ban épült templomban 1824-ben már volt egy „*régi és rozzant, négy mutátióra*” készített orgona.⁸ Ez működött a XIX. század második feléig, amikor is a ceglédi Bakos Károly és Fia cég 1881-ben egy egymanuálos, mechanikus csúszkaládás hangszer épített, öt regiszterrel. (3. ábra) Közel 70 év múlva, 1949-ben a Váradi-műhely egy egyregiszteres pneumatikus pedálművel bővítette,⁹ s mechanikus pedálkopulával is ellátta. Az így kialakított diszpozíció:

⁶ A Magyarországi Evangélikus Egyház Trajtler-féle orgonakartotékja (a továbbiakban: *Trajtler*), D.V. 145.

⁷ A hangszer fényképét ld. *Magyar Egyházzene* XXIII (2015/2016) 2. szám, 198.

⁸ Evangélikus Országos Levéltár (a továbbiakban: EOL), Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (canonica visitatio, a továbbiakban: C.V.), Dunántúli Egyházkerület, Fejér-Komáromi Egyházmegye, 1824. évi szuperintendensi látogatás/Szák, Dt. 25., 175.

⁹ *Trajtler*, É.III. 104.

manuál, C–f³

Principál 8'
 Födött 8'
 Dulcia 4'
 Flauta dolce 4'
 Mixtur 2 × 2', rep.: c²

pedál, C–d¹

Subbass 16'
 Pedálkopula

A 2000-es évek elejére a hangszer mechanikája már bizonytalanul működött, a hangolás szétesett, a pneumatikus pedálmű működésképtelenné vált. 2007–2008 között került sor az 1949-es állapot restaurálására, de a pedál a pneumatikus vezérlés helyett mechanikus traktúrát kapott. A restaurálást a Vági Orgonaépítő Kft. végezte.

3. ábra: A szákszendy Bakos-orgona.

2009 — Boba

Orgonáját 1858-ban Peppert Nándor szombathelyi mester készítette mechanikus csúszkaládás szelládával. Diszpozíciója:

manuál, C–c³

Copel 8'
 Principal 4'
 Octav 4' fa, födött, fisz²–: nyitott
 Flöte 4' fa, nyitott
 Octav 2'
 Quint 1 1/3', disz⁰–: 2 2/3', fadugóval fedett ón sípsor, c²–: nyitott

pedál, C–a⁰, 12 hang, 22 bill.

Subbass 16'
 Octavbass 8'

4. ábra: A bobai orgona.

A jobb oldali spundon lévő felirat arról tájékoztat, hogy „Die Orgel ist ausgereinigt und gestimmt, repariert den 16-ten Juli 1867. Konrad Fischpera Orgel-bauer in Ödenburg”, vagyis a hangszeret soproni Konrad Fischpera tisztította, hangolta és javította a feljegyzett időpontban. A világháborút követő bejegyzés: „Ezen orgona fal sípjait, 24 drbot, nyakkal cserélgettük 1923. nov. hóban.”¹⁰ Nem tudni, hogy ki volt a feljegyző, mindenesetre könnyen lehet, hogy ekkor cserélték a homlokzati sípokat, hiszen az orgonának éppen 24 homlokzati sípja van.

¹⁰ Mindkét felirat a spund belső oldalán olvasható.

Az orgona 2005-re már alig működött, a szűz erős kárt okozott a hangszerben, csontbillentyűzete kigödrösödött, fúvója tönkrement. Ezért került sor 2009-ben az orgona restaurálására, melynek célja a hangszer tartós működőképességének biztosítása volt. A restaurálást a Soproni Orgonaépítő Kkt. végezte. (4. ábra)

2011/2017 — Farád

Az 1783–85 között épült templom első orgonáját Csáfordi Tóth Sándor kapitány vásárolta a bécsi dán követőtől 1792-ben, ami addig ötregiszteres házi orgonaként szolgált.¹¹ E pozitív 1864-ig, az új orgona beszerzéséig működött, s az 1820-as egyházlátogatás szerint néhány évvel korábban lábtiprásúróval visszaalakították kézikaros fújtatásúvá.

A gyülekezetben az 1863. október 18-i konventülésen a következő határozat született: „Régi orgonánk rozzant állapota már rég megérlelte azon szükség orvoslását, hogy helyette egy egészen új orgona állíttassék.” Határozatot hoztak arról is, hogy „egy bizottmány több orgonákat, külön művészekről készíttettek vegyen szemle alá, miszerint a’ [...] készíttendő új orgonát kipróbált ügyes kezekre lehessen bízni.”¹² Az 1863. november 1-én megtartott tanácskozáson rögzítették a bizottság véleményét, miszerint „Seyberth József bécsi művész orgonája sokkal tökéletesebb lévén, mint Poppert [!] Károl szombathelyi orgonaépítőjé”, ezért tőle kívánták megrendelni az új hangszert. A jegyzőkönyv szerint a szerződést november 26-án írták alá.¹³ Seyberth azonban a tervezettnél lassabban haladt az orgona elkészítésével. Egy év múlva mentegetőző levelében azt ígérte, hogy 1864. november végéig még otthon fel is hangolja a hangszert, s akkor a helyszínen már rövid idő alatt képes lesz felállítani. Bár „a’ gyülekezet az orgona készítő többszöri ígéretében megcsalattatva nehezteléssel” vette Seyberth mentegetőzését, egyrészt figyelembe véve betegségét, „másfelől művészi jelességét ismervé” méltányosságot gyakorolt.¹⁴

5. ábra: Joseph Seyberth orgonája a farádi evangélikus templomban.

¹¹ A Farádi Evangelica Ekklesia Ingó és Ingatlan Javainak Inventárium (1823 utáni ismeretlen évből), 3. pont; A Farádi Ecclesiának Jövedelmeiről való Jegyző Könyv 1792, 3. old. szerint „az Orgonára be szedetett pénz, minthogy az Orgona Tóth Sándor Ur által ajándékban adatott, ládában tetetett 117 fl 19 x.”; Trajtler, farádi karton.

¹² Protocollum B/3 (1843–1896), 1863. okt. 11-i jkv.

¹³ Uo. 1863. nov. 1-i és nov. 26-i jkv-ek.

¹⁴ Uo. 1864. nov. 14-i konventülés jkv-e.

1864. december elején végül Seyberth négy hosszú és három rövid szekeret kért Győrbe.¹⁵ December 12-ére az elkészült orgona átvételéhez a csornai prépostság és a város orgonistáját hívták meg.¹⁶ A hangszer a pénztárkönyv adatai alapján csak 1865-ben kapott végleges hangolást. A gyülekezet 1119 forint és 36 krajcárt fizetett ki az orgonáért.¹⁷ „Az avult régi orgonának, 50 fnak 2/3 része a' farádi magános Cassának átt adatott 33 ft 34 kr, Jobaházának beszámíttatott ugyan abból az új orgona árába 13 ft 33 kr", a rábatamási gyülekezetnek pedig 3 Ft 33 kr-t adtak.¹⁸ (5. ábra)

Az egymanuális, pedálos, nyolcregiszteres mechanikus csúszkaladás rendszerű hangszer diszpozíciója a következő:

<i>manuál</i> , C–d ³ , 51 hang	<i>pedál</i> , C–f ⁰ , 2 × 12 síp
Copel ¹⁹ 8'	Subbass 16'
Principal 4'	Octavenbass 8'
Rohrflöte 4'	
Quinte 2⅔'	
Oktave 2'	
Mixtur 2 × 1⅓'	

Az orgonát a kor szokásainak megfelelően lerekesztették a közkarzattól, de kerítését már 1866-ban vasalással meg kellett erősíteni. 1870-ben 3 Ft-ért igazították az orgonát.²⁰

Közel egy emberöltő múlva javították és tisztogatták a hangszert,²¹ amikor a minden bizonnyal egy asztalossegéd, „Mack Lajos segített ezt az orgonát reparálni 1888. június 16-kán, Sopronyi gyerek volt”.²² Tíz év múlva, karácsony előtt tétették rendbe az orgonát 45 Ft 48 kr-ért, majd 1904-ben 30 k-ért Arthur Grossjohann javította a ludwigsburgi E. F. Walcker & Cie cégtől. 1907-ben 88 K-ért Biebert József orgonaépítő tisztította, hangolta, 1913-ban pedig Kemenesi Sándor 210 K-ért egy nagyobb javítást végzett. Ekkor a fúvót is el kellett szállítani. 1916-ban S. Kovács Menyhért veszprémi műorgona-építő 30 koronáért tette rendbe.²³

A hangszer homlokzati sípjai az első világháború 1918-as ónsíp-rekvirálásának estek áldozatául. Ezt követően 1922-ben Kemenesi Sándor szombathelyi

¹⁵ A karzatot közben egy gerendával és két oszloppal meg kellett erősíteni. Uo. 1864. dec. 2-i konventülés jkv-e.

¹⁶ Uo. 1864. dec. 11-i jkv.

¹⁷ Pénztárkönyv L/9 (1787–1895), 1865/29.

¹⁸ Uo. 1865–66/30.

¹⁹ A porcelánfeliratok a lábszámozást nem tüntetik fel.

²⁰ Pénztárkönyv L/9 (1787–1895), 1866–67/2610[?], 1870/53.

²¹ Uo. 1888/8.

²² A Subbass Fisz sípján talált felirat szerint.

²³ Pénztárkönyv H/10 (1896–1950), 1898/22–23, 1904/5, 1907/6, 1913/2–3, 1916/17 sz. kiadási tételei és bizonylatai. Grossjohann orgonaépítővel kapcsolatban ld. KORMOS Gyula: „Sopron és környéke evangélikusainak orgonái – IV. Harka”, *Magyar Egyházzene* XIV (2006/2007) 142–152.

orgonaépítő 10.300 K-ért tisztította, javította az orgonát, és horganysíppokkal pótolta a hiányzó homlokzati sípokat.²⁴ Csak 25 év múlva, 1947-ben került sor ismét a hangszer javítására, amelyet két részletben fizettek ki.²⁵ Tíz évvel később, 1957-ben 2657 Ft-ért,²⁶ majd 1973-ban 500 Ft-ért javították Seyberth orgonáját.²⁷ 1984-ben Kemenesi Rezső a hangszert tisztította, javította, hangolta és fűvómotorral látta el,²⁸ amelyet 2009-ben korszerű motor váltott fel. A hangszeren az évek folyamán mást nem változtattak, így lényegében —a kopásoktól és elhasználódástól eltekintve— ma is eredeti formájában működik. Az orgona restaurálása a szűkös anyagi háttér miatt két lépcsőben valósult meg. 2011-ben a manuálművet a Soproni Orgonaépítő Kkt. restaurálta a homlokzati sípok nélkül, majd 2017-ben a pedálművet Albert Miklós orgonaépítő mester újította fel, s rekonstruálta a régi szüette és törött pedállibrentyűzetet. Ekkor került sor a homlokzati horganysíppok felújítására is, melynek során a sípok ónhatású felületi kezelést kaptak.

2013 — Egyházaskozár (Ráckozár)

Az itt letelepedett németek II. József türelmi rendeletét követően igen hamar, már 1783-ban elkezdtek templomuk építését. Az alapkőletétel szept. 20-án volt, s a templom 1786. október végére el is készült. Szentelését azonban csak 1787. június 24-én tartották meg. Hogy mikor és milyen orgonát szereztek be —ha egyáltalán beszereztek—, nem tudjuk, mert erről semmilyen feljegyzés nem maradt fenn. 1800. szeptember 9-én tűzvész pusztított a faluban, és a templom is leégett. A kár becsült értéke 12.000 Ft volt.²⁹ Ilyképpen érthető módon az első egyházlátogatás alkalmával, 1801. április 29-én régi orgonáról sem számolhattak be. Mindenesetre Pfeiffer János könyve így említi a felszerelés beszerzését: „... ismét épített orgonát, szerelt fel toronyórát, és ellátja a templomot harangokkal”.³⁰

Amint az új templom felépült, a gyülekezet ismét összefogott, hogy orgonával is felszereljék. A környéken ekkor legközelebb Joseph Marschall dolgozott, aki 1807-től volt bonyhádi lakos. 1808-ban ő fejezte be a kismányoki evangélikus templom orgonáját, miután építője, a szintén bonyhádi orgonaépítő, Joseph Roth³¹ elhunyt. Az egyházaskozári gyülekezet 1813. december 3-án kötött szer-

²⁴ Pénztárkönyv H/10 (1896–1950), 1918/14. kiad. és 23. bev., 1922/19; 1922. ápr. 2-i egyház-községi jkv. 1. pont.

²⁵ Uo. 1947/12, 22, miszerint 80 Ft-ot, ill. 100 Ft 80 fillért fizettek ki.

²⁶ Pénztári Napló H/11 (1956–1962), 1957/16, 43. Az összeget ekkor is két részletben fizették ki.

²⁷ Pénztári Napló H/11 (1956–1975), 1973/69.

²⁸ Gyűjtőívek mappában elhelyezett „Orgona” feliratú borítékban.

²⁹ PFEIFFER János: *Egyházaskozár története a szerb falu keletkezésétől a németek kitelepítéséig*. Baranya Megyei Levéltár, Egyházaskozár 1997. 166, 180–181, 211, 213.

³⁰ EOL: Dt. 5., C.V. (1786–1813), 11. Tolna–Baranya Ehm., Rátz-Kozár; PFEIFFER, 232.

³¹ Joseph Roth (1760–1808) Sopronban született Johann Roth (~1723–1792) soproni fősekkrestyés és orgonaépítő harmadik gyermekeként. KORMOS Gyula: „Sopron orgonaépítői az elmúlt öt évszázadban”, *Soproni Szemle* LVI (2002) 347–376, itt: 351–353. Szakmáját valószínű még apjánál tanulta, s feltételezés szerint rövid ideig Pozsonyban is dolgozhatott. 1786-tól bonyhádi lakos, műhelyéből

ződést a bonyhádi Joseph Marschall³² orgonaépítő mesterrel egy 16 regiszteres, kétmanuálos orgona megépítésére 800 Ft-ért bécsi pénzben és 10 (pozsonyi) mérő búzában megállapított ellenértékben, mégpedig rövid határidővel: az orgonát mintegy fél év alatt, 1814 pünkösdjére kellett elkészítenie³³ az alábbi regiszterekkel:

<i>[Manual]</i>			<i>Positiv</i>		
Copel Major	8 fuß	fából	Copel ³⁴	4 fuß	fából
Flautraver	4 fuß	fából	Flautraver	4 fuß	fából
Principal	4 fuß	ónból	Principal	2 fuß	ónból
Copel Minor	4 fuß	fából	Octav	1 fuß	ónból
Quint ³⁵	3 fuß	fa és ón			
Octav	2 fuß	ónból			
Octav	1 fuß	ónból			
Sedecima	½ fuß	ónból			
<i>Pedal</i>					
	Sub Pass	16 fuß	fából		
	Pordonal	8 fuß	fából		
	Spitz-Flauten	6 fuß	fából		
	Octav	4 fuß	fából		

A szerződésben az áll, hogy „az orgona 2 részből fog állni, azaz a hátulsó rész (főmű és pedál) 12 regiszterrel, azután elől a Positiv 4 regiszterrel, amihez két klaviatúra szolgál kézi játékkal, az alsón az egész orgona szólaltatható meg [tehát van manuálkopula³⁶], a felsőn egyedül a Positiv, azonkívül a pedál lábakkal.”

A mester az orgonáért 3 évi jótállást vállalt. Marschall a szerződés aláírásakor 200 Ft foglaltot vett fel. A gyülekezet vállalta az orgona és a mester szerszámai szállítását négyfogatos szekérrel, valamint a mester és emberei teljes ellátását. Az orgona rendben elkészült (6. ábra), és 1814. július 31-én a szerződés hátoldalán

kerültek ki a bonyhádvarasdi r. k., berhidai ref. (egykor mekényesi), törökkoppányi r. k. és kismányoki ev. templom orgonái. Ld. GYÖRFFY István: *Az egyházaskozári evangélikus templom orgonája* (kézirat füzetben). 4. Ld. továbbá Uő. (összeáll.): *A Bonyhád-Hidas-Kismányok evangélikus gyülekezet orgonái*. Bonyhád-Hidas-Kismányok Evangélikus Gyülekezet, Bonyhád 2008. 18.

³² ZÁSZKALICZKY Tamás: *Az orgona képes krónikája*. Rózsavölgyi és Társa, Budapest 2008. 171. Marschall építette még a következő orgonákat: Gödre r. k. (1809), Mohács ref. (1811), Szederkény r. k. (1812?), Kakasd r. k. (1818), Szeremle ref. (1820–21), Olasz r. k. (1823), Marcali-Nagygomba (?), és talán Erzsébet r. k., Martonfa r. k. GYÖRFFY, *Bonyhád*, 6.

³³ PFEIFFER, 232; ld. továbbá Stefan REITINGER: *Egyházaskozár*. Stefan Reiting, Gerlingen 2004. Reiting 20 mérő gabonát ír, noha a szerződés 10 mérő búzáról szól.

³⁴ A szerződésben valószínűleg tévedésből 4'-asnak lett írva, mindenesetre 8'-asként épült meg.

³⁵ Bár a szerződésben a sípsor fele fából, fele ónból szerepel, a 2004-ben végzett felmérés szerint 28 hang (C–dis¹) készült fából, 26 hang (e¹–f³) pedig ónból.

³⁶ A helyszíni szemle alapján ún. Schiebekoppel, azaz csúszókopula.

Marschall nyugtázta, hogy az orgonáért járó teljes összeget hiánytalanul felvette.³⁷ Az ezt követő közel 90 évről alig maradt adat a gyülekezet meglehetősen hiányos levéltárában, csak a számadásokból tudjuk, hogy 1822-ben 90 Ft-ért valószínűleg Marschall, 1830-ban pedig 50 Ft-ért Stephan Becht orgonaépítő javította az orgonát.³⁸

6. ábra: Joseph Marschall 1814-ben készült egyházaskozári orgonája.

1903-ban Biebert József és Kult Mátyás pécsi orgonaépítők tették rendbe a hangszert, s valószínűleg ők készítették az orgona jelenlegi fúvóját is. 1936-ban az egyházközség tervbe vette, hogy a karzatot előre megtoldva kibővíti 1,5 m-rel, továbbá az orgonát ugyanolyan színűre festi át, mint az oltár, s „a sípok ezüstbronzal befuttatandók”.³⁹ A karzatbővítés végül teljesen elmaradt. Az első világháború síprekvirálása során az orgona felmentést kapott, így homlokzati sípjai megmaradtak. 1972-ben Kiss István javította, továbbá ellátta fúvómotorral, 1993-ban pedig Budavári Attila tisztította, hangolta, szű ellen kezelte, s pótolta egy homlokzati faragványrészt, majd 1999-ben Budavári Attila és Végh Antal a pedálsípokot javította, valamint intonálta és hangolta a hangszert.⁴⁰ Mechanikája ellenben 2010 körül megbízhatatlanná vált, ezért a gyülekezet vezetősége a restaurálás mellett döntött, de a szűkös anyagiak miatt 2013-ban csak az első lépcső valósulhatott meg. Ennek során a Paulus Orgonaépítő Kft. a légellátás javításán túl a mechanikát és a szelládákat restaurálta; a sípanyag teljes restaurálása és intonálása csak a második ütemben válhat majd valóra.

³⁷ Evlt. Egyházaskozár: Kirchen-Rechnung (1786–1838), 1813. dec. 18.; Marschall két segéddel együtt dolgozott, ami ugyanezen számadás 1814. júl. 31-i c) és d) bejegyzéséből derül ki; Marschall szerződése az új orgonára; PFEIFFER, 232–234.

³⁸ Evlt. Egyházaskozár: Kirchen-Rechnung (1786–1838), 1822. szept. 7-én 25 Ft-ot, szept. 20-án 65 Ft-ot, 1830. ápr. 28-án és máj. 25-én 25-25 Ft-ot fizettek ki. Mint érdekességet érdemes megemlíteni, hogy 1824 decemberében, valamint 1826-ban az orgonaépítő javította a toronyórát (1826. dec. 23., 5 Ft; 1826 máj. 24., 10 Ft; dec. 29., 1 Ft).

³⁹ Evlt. Egyházaskozár: Egyhközs. jkv. (1933–[1945]), 1936. jan. 27., jan 29., nov. 2-i jkv-ek.

⁴⁰ GYÖRFFY, *Bonyhád*, 16.

2013 — Bokod

A templom orgonáját Georg Reinhart⁴¹ komáromi polgári orgona- és hangszerkészítő építette 1816-ban. (7. ábra) Georg Reinhart 1807. október 5-én nyerte el a polgárjogot Komáromban, ahol működése 1806–1824 között ismert.⁴² Ő fejezte be 1806-ban tanító-mestere, Johann Bochak orgonáját a komáromi református templomban, majd 1812-ben 1000 Ft-ért ugyanott az evangélikusoknak is épített egy orgonát, amelyet 1901-ben a csákvári templomnak ajándékoztak.⁴³ 1824-ben egy régi barokk szekrénybe egy négyregiszteres

7. ábra: Georg Reinhart névtáblája a bokodi orgona játszóasztalának egykori ferde homloklécén.

pozitívot készített a komáromi Szent Rozália-templom részére, ami ma használhatatlan,⁴⁴ ónsípjait a templom 2010-ben végzett tatarozása során ellopták.⁴⁵

A bokodi evangélikus templom orgonája pedállal, eredetileg is oldalsó játszóasztallal, a manuálregisztereken kívül egy önálló pedálregiszterrel és a manuálszelládában pedálkopulaként beépített ún. *Bassventilek*kel készült, 1730 Ft-ért.⁴⁶ (8. ábra) Az orgona felállítását 1816. július 23-án kezdte, s szentelésére Szentháromság utáni XII. vasárnap került sor.⁴⁷ Az aranyozási munkák 1817-ben készültek el, s 300 Ft-ot fizetett érte az egyház.⁴⁸ A hangszer légellátását két kézi működtetésű ékfúvó szolgálta.⁴⁹

⁴¹ Reinhart megmaradt bokodi cégtáblája és a komáromi Szent Rozália-templom orgonájában talált saját bejegyzése szerint a mester egyértelműen *Reinhart* alakban használta nevét.

⁴² Reinhart 1807. április 16-án kötött házasságot Barbara Fogellel. Miután a mester 57 évesen, 1826. jún. 4-én elhunyt, az 1829–30-as adóévig még tovább vitte férjének műhelyét. Az iratok alapján úgy tűnik, hogy ezt követően a műhelyt Sachs János üzemeltette tovább, az adókönyv szerint még 1846-ban is. Sachs Komáromban nem szerzett polgárjogot. Ld. Otmar GERGELYI — Karol WURM: *Historické organy na Slovensku. Historische Orgeln in der Slowakei*. Opus, Bratislava 1989. 292; UőK.: „Historische Orgeln und Gehäuse in der Westslowakei”, in *Acta Organologica* 14 (1980) 11–170, itt: 165–166.

⁴³ Marian Mayer pozsonyi organológus adatai alapján. E hangszernek azonban nyoma veszett.

⁴⁴ Marian Mayer és Stubendek László komáromi orgonista közlése alapján.

⁴⁵ Stubendek László és Kormos Gyula helyszíni szemléje nyomán.

⁴⁶ Kormos Gyula hangszertörténész és Szabó András orgonaépítő helyszíni szemléi alapján. Az orgona áráról ld. 48. jz.

⁴⁷ Evlt. Bokod: C/6 Historia Ecclesiae (1809–1827), 35. Az orgona beszerzéséről a szekrény játszóasztal felőli alsó középső betétjén beragasztott régi felirat a következőképp tanúskodik (a / jel idézetben a felirat egyes sorait választja el egymástól): „Ezen leg-is leg első Orgonát a / Bokodi Evangl Ekklesia szerezte / 1816 ^{dik} Esztendőben. Be avatta- / tott Szen' Háromság után való XI^{dik} / Vasárnapján Augl 25 ^{kén} Tiszt. / Pusztay Mártony Pred., Sztano / Mihály Rector, Vas Márton / öreg Curator idejében.”

⁴⁸ Evlt. Bokod: Lajstrom (1786–1835) szerint Reinhartnak 1815. dec. 24-én 500, ill. 300 Ft-ot, 1816. máj. 31-én 200, aug. 25-én 550 és dec. 16-án 180 Ft-ot, az aranyozónak 1817. július 24-én 300 Ft-ot fizettek.

⁴⁹ Trajtler Gábor (T. G.) rekonstrukciós tervei, op. 12. (Bokod, ev. templom), Budapest, 1969. júl. 15.

8. ábra: A bokodi orgona restaurálás előtt.

A hangszer páratlan különlegessége, hogy Reinhart —korának gyakorlatától eltérően— oktávkopulával és ehhez hat regiszterben kiépített sípkiegészítéssel látta el az orgonát, és további számos egyedi megoldást is alkalmazott.

Az elkövetkező tíz évben —amíg Reinhart élt— még háromszor van nyoma annak, hogy az „orgonás” részére kisebb összeget kifizettek.⁵⁰ Reinhart bokodi orgonáját először 1827-ben, majd 1836-ban kellett javítani. Úgy tűnik, hogy a gyülekezet rendszeres karbantartást is végeztetett a hangszeren.⁵¹ Az egyik fasípon talált, alig olvasható felirat szerint 1845. szeptember 5-én a morvaországi olmützi kerület Schildberg településéről származó Joseph Klement, Sachs János orgona- és fortepianókészítő segédje javította.⁵² Talán Klement lehetett, aki az orgonát a későbbiekben még egy ideig rendszeresen karbantartotta.⁵³

Az első nagyobb beavatkozásra 1853–54 között került sor, amikor Szalay Károly 425 Ft-ot vehetett fel munkájáért, s a gyülekezet még 6 Ft 30 kr anyagköltséget is vállalt.⁵⁴ A munka részleteiről az archívum szűkszavú feljegyzései nem tájékoztatnak. Azonban a szelepszekényben talált felirat támpontul szolgált a restauráláshoz:

*„Kedves Baratom, ezen soraimat figyelmeben ajalom.
Ezen fundamentomnak deszkáját Ujonan csinaltam, az Klavisokat is,
ami az előtt fekete faval volt, most fehér Csontal beborítottam, es az vegein
levő toldasal hosszabba tettem, es az azon fugő kis srofos horgokat, az kiszedhető
Veget hozza csinaltam, s az egyik fuvonak Rudja helet is ujat tettem, es tob szamos
javitással fel ruhaztam s tokeletesitettem nagy iparom s faradsagom által.
E javittas tortent a Tisztelendő Tesedek Samuel Ur letiben marci ho, 1854 alat
Szalai Karoly orgona Művész által.”*

⁵⁰ Evlt. Bokod: g/1 Lajstrom (1786–1835), 1817: 2 Ft, 1820. okt. 14.: 1 Ft 35 dr, nov. 4.: 10 Ft.

⁵¹ Uo. 1827. jún.: „Az Organa tsinálónak organa reparálásért fizetiink 50 ft.” (az összeg elmosódott, akár 70 ft-nak is vélhető); g/2 Lajstrom (1836–1885): 1836-ban 50 Ft-ot fizettek ki az áldomáson és kosztan kívül más kisebb, járulékos költség mellett; 1839–43 között: 2 + 2 + 2,30 + 1,16 Ft.

⁵² A szerző digitális fotótechnikai eljárásokkal tette olvashatóvá és fejtette meg a fa textúráján alig olvasható feliratot: „Jos. Klementinus Schildberg aus Mähren / Olmutzer Kreis, Orgl. u. Forte Piano / Instrumentmacher Gehülfe beim H[errn] Joh. / Sacks reparirte am 5t September 845 diese Orgl.”

⁵³ Evlt. Bokod: g/2 Lajstrom (1836–1885), 1847–52 között: 5,23 + 8,50 + 6,15 + 6,15 Ft.

⁵⁴ Uo. 1853-ban „foglalóért” 125 Ft-ot kapott, 1854-ben pedig teljesen kifizették 300 Ft-tal; uo.: „Az orgonára matériát vetiink 6,30”.

Felépítését követően csaknem minden évben, egészen 1903-ig rendszeresen karbantartották a hangszert, néhányszor még Szalay,⁵⁵ s később talán Kováts Menyhért is.

1905-ben a közgyűlés úgy határozott, hogy Kováts Menyhért budapesti orgonaépítőt kéri fel a hiányzó sípok pótlására, az orgona felhangolására, a szelepek és a fúvó bőrozésére és a szeleprugók kijavítására. Feltétel volt, hogy az orgonának újszerűnek kell lennie, továbbá hogy a munkát két tanító felülvizsgálhassa. Az elkészítés után 200 koronát, majd 1906 őszén 60 koronát szándékoztak a munkáért kifizetni. A közgyűlés azonban az orgonaépítő kérésére 50 K előleg kifizetését megszavazta. A megegyezés létre is jött, de a számadás szerint végül a mester 510 K-t kapott, hiszen egy új salicional változatot is beépített, és voltak még egyéb kiadások is. Volt miből kifizetni, mert a gyűjtés Bálint Mihály felügyelő 200 K-ás ajándékával összesen 655 K bevétellel zárult, így még 117 korona meg is maradt.⁵⁶

1912-ben 60 K-ért ismét rendbe hozatták a hangszert, majd 1915-ben sokkal nagyobb, 228 K értékű beavatkozást igényelt a javítás.⁵⁷

Az I. világháborúban az orgona homlokzati sípjait 1918. június 11-én rekviálták, noha 100 éves kora alapján mentességet kaphatott volna.⁵⁸ A hiányzó sípok pótlását és a hangszer javítását mintegy 10 évvel később a kántortanító sürgette, lemondva a kisiskolában való tanításáért járó díjazásáról. Végül 1928-ban felkérték César Gyula⁵⁹ soproni orgonaépítőt, hogy tekintse meg orgonájukat, és adjon árajánlatot. César Gyula november 6-án megvizsgálta a hangszert,

⁵⁵ Uo. 1856: 22 Ft búzában + 2 ft, 1857: Szalai K-nak 13 Ft, 1859: 7,20 Ft, 1863: 5,60 Ft; 1864: 8,50 Ft, 1864–65: 10 Ft, 1868–69: 10,80 Ft, 1869–70: 7,60 Ft, 1870–71: 10 Ft, 1874–75: 14 Ft, 1875–76: 9 Ft, 1878–79: 7 Ft; 1880–81. jún. 26.: 11 Ft, 1881–82: 11,85 Ft, 1882–83: 8,50 Ft, 1885–86: 7,20 Ft C.M.; g/3 Számadási könyv (1867–1909), 1886–1903 között 7,5 + 8,50 + 8,40 + 7 + 7 + 7,80 + 8 + 8 + 7 + 11,36 + 9,80 + 7 + 7 + 14 Ft C.M., 1901–1903 között 3 x 14 Ft W.W. A fentiekén túlmenően az orgonaépítő ellátására is rendszeresen találunk kifizetéseket.

⁵⁶ Evlt. Bokod: b/1 Jegyzőkönyvek (1888–1925), 86. old., 1907. jan. 6. jkv. 5. pont; g/4 Pénztári napló (1903–1941), 1906: „korábban orgonajavításért 210 K”, jan. 8.: 60 K, jan. 19. (1906/7): „végkielégítésül” 180 K, a fűjtatásért 13,68 K, a napszámosnak 16,40 K, máj.: 60 K; b/1 Jegyzőkönyvek (1888–1925), 1907. jan. 6-i közgyűlési jkv. 5. pont; Kováts Menyhért felirata az orgonában: „Ezen orgonát ... / ezkoztam, a mely orgonában / egy új szolo Szalicional változat jött / ... / Kovats Menyhert / orgona készítő / 1905 evben.”

⁵⁷ Evlt. Bokod: g/4 Pénztári napló (1903–1941), 1912/60 (ápr. 3., máj. 1.), 1915/92 (jún. 27.). Az orgonaépítőt egyik esetben sem sikerült azonosítani.

⁵⁸ Uo. 1918/140 (nov. 12.): az orgonaalapra a rekvirált sípokért kapott 220 Ft-ot befizették; f/1 Lelkészi napló (1907–1965), 40. old.

⁵⁹ Bár a bokodi feljegyzések Casár és Cesár alakot őriztek meg, írásunkban a helyes névformát használjuk. César (Cäsar) Gyula (1887–1952) az oroszországi Kazanyban látta meg a napvilágot 1887. március 22-én, Cäsar Gyula orgonaművész és Markowa Borbála gyermekeként. Az első világháború után települt át Oroszországból Sopronba. Magyar állampolgárságát 1917-ben szerezte meg. 36 évesen, 1923. július 26-án kötött házasságot a soproni evangélikus templomban a 38 éves, zsédenyi születésű Székér Karolinnal (1885. máj. 10. – 1966. máj. 1.). Gyermeük nem született. Munkásságát ld. KORMOS Gyula: „Sopron orgonaépítői az elmúlt öt évszázadban”, *Soproni Szemle* LVI (2002) 4. szám, 347–376, itt: 372–373.

s a következő ajánlatot tette: „az elvitt dízsípok helyett karbamid sípok alkalmazásával és a hiányok pótlásával, az orgona kitisztításával a munkálat kerülne 300 P-be. Ha a karbamid (sűrített papír) sípok helyett horgany sípok alkalmazatnának, úgy az egész munkálat 440 P-be kerülne. És ha a gyülekezet a sívítő hangnem helyett egy új cselló változat beillesztését határozná el, akkor a karbamid sípoknak beállításával (a dísz sípok helyén is) a munkadíj 460 P lenne.” A gyülekezet a cselló változattal való bővítés mellett döntött.⁶⁰ César Gyula a síppótlást, a javítást és az orgona bővítését 1929-ben el is végezte.⁶¹ Az iratokból azonban nem derül ki, hogy a homlokozat és a cello regiszter sípjai végül milyen anyagból készültek el.

A II. világháborúig még kétszer találkozunk kisebb javítással.⁶²

1944-től Reinhart hangszere már romos állapotban volt. A II. világháborút követő înséges időkben Pohánka János lelkész visszarakta az orgonába a sípokot, a fúvót megragasztotta, és kijavította a hangszert, így az még egy-két évig működőképes volt. 1950-ben azonban már harmóniumon játszottak, így az orgonát ettől kezdve ismét használhatatlannak kell feltételeznünk.⁶³ A gyülekezet csak a 60-as évek végén tudott arra gondolni, hogy a romos orgonát életre keltse. A gyülekezet lelkésze 1967 szeptemberében Trajtler Gábor országos egyházzenei igazgatót felkérte a két évtizede hallgató orgona megvizsgálására. 1969 júliusában a leendő orgonaépítővel történt egyeztetések és tárgyalás után elkészült a rekonstrukciós terv, amely szerint

a szekrény és a homlokozat eredeti formájában marad,
 az orgona hangterjedelme nem változik,
 a meglévő szelládák bővítés nélkül kerülnek felhasználásra,
 a meglévő két kézi működtetésű ékfúvó helyett új fúvó készül, amely motorral működik,
 a hangszer teljesen új játszóasztalt kap,⁶⁴ de a rövid oktáv kromatikus lesz,
 a hiányzó hangok (C, Cisz, D, Disz) kopulázásával,
 a pedál régi rend szerinti 12 db sípja megmarad, és c⁰-tól ismételi,
 a régi sípokot —köztük a homlokozati sípokot is— felhasználják, meghagyva azok régi intonációját.

⁶⁰ Evlt. Bokod: b/2 Jegyzőkönyvek (1925–1946), 1928. okt. 14. (60. old.), nov. 4., 25. (63–65. old.), 1928. márc. 24. (73. old.).

⁶¹ Evlt. Bokod: g/4 Pénztári napló (1935–1969), 1928/147 (nov. 3.): orgonaépítő útiköltsége 20 P, 1929/100. (szept. 20.): orgonajavítás munkadíja 400 P, 1929/108 (okt. 10.): élelmezésük 33,60 P. A megállapodás értelmében a 460 P-höz hiányzó összeget nyilván az orgonaalapból fizették ki, bár ennek nyomára nem akadtunk.

⁶² Evlt. Bokod: g/4 Pénztári napló (1935–1969), 1930/70 (jún. 18.): orgona- és harmóniumjavítás + útiköltség 16 P, 1930/70 (aug. 10.): orgonacsínáló élelmezése és szállása 6,5 P, 1934/176 (aug. 21.): orgonajavítás 25 P. Az orgonajavítót nem sikerült azonosítani.

⁶³ Evlt. Bokod: f/1 Lelkeszi napló (1907–1965) 79., 83. old.; g/5 Pénztári napló (1935–1969), 1950/190 (nov. 19.): harmónium vételára 2100 Ft, melyet jórészt az 1950/189 szerinti 1821 Ft adományból fedeztek.

⁶⁴ A költségvetés elkészülte előtt még az egyik tervváltozat szerint a játszóasztal megmaradt volna. T. G. rekonstrukciós tervei, op. 12., Trajtler 1969. máj. 27-i levele.

A hangszer helyreállítását 36.000 Ft-ért Ádám József szombathelyi orgona-építő végezte el,⁶⁵ ami során a régi játszóasztal egyes elemeinek meghagyásával teljesen átformázta a játszóasztal arculatát, megtartva az eredeti oldalsó elhelyezést. Az orgonafelújítás az 1971. szeptember 20-i átadásra ugyanakkor súlyos intonálási hiányosságokkal, szabályozatlan kopulával és más kisebb hibákkal készült el,⁶⁶ így az orgonaépítőnek még bőven akadt dolga a következő héten. A hangszer ünnepélyes megszólaltatására szeptember 26-án került sor Peskó György orgonaművész játékával.⁶⁷

E felújítást követően nyolc évvel, 1979-ben az anyagköltséggel együtt 5635 Ft-ot fizettek ki a hangszer karbantartására, gombátlanítására és hangolására, feltehetően Ádám Józsefnek.⁶⁸ 1995 őszén ismét elromlott az orgona, s a hangolása is időszerűvé vált. A hibát Kriskó Mihály, műszaki tapasztalattal rendelkező gyülekezeti tag hárította el, ami során módosító beavatkozás nem történt.

Az orgonát 2002 nyarán új, zajtalan fűvómotorral látták el. A hangszer állagmegóvó felújítására pedig 2003 márciusában került sor. A munkálatokat Kovács Róbert hangszerhangoló kisiparossal végeztették el.⁶⁹

2013-ban végül sor került a hangszer restaurálására. Az orgona 2004-es felmérése során fény derült néhány olyan különlegességre, amelyet az Ádám-féle nagykarbantartás terve meg sem említett. Ezek Reinhart korában még alig lehettek ismertek és elterjedtek. A restaurálási tervben helyreállításuk szerepelt ugyan, de az orgona lebontásakor még napvilágra került jónéhány talányos megoldás okára is választ kellett találni. A megfejtéshez nagyrészt hozzásegített Ádám József orgonaépítő határtalan takarékosága, ugyanis az eredeti, általa kiiktatott fa alkatrészeket újra felhasználta, s így azokon több, elsőre értelmezhetetlennek tűnő eredeti felirat, felirattöredék, festés alól feltárt regiszterfelirat is megmaradt, mint pl. *Tremula M, Ocdavin 6 fach, Gamba*.

Az orgona építéséről szerződés azonban sajnos nem került elő, így az átalkítások után csak a megmaradt nyomok alapján lehetett következtetni az eredeti állapotra. Az egymanuálos, pedálos, a restaurálás előtt hétregiszteres, mechanikus csúszkaládás rendszerű hangszer diszpozíciója:

⁶⁵ Evlt. Bokod: g/5 Pénztári napló (1935–1969) Pénztári főkönyv része, 1972. II/1.; g/6 Pénztári napló (1970–1981), 1972/9.

⁶⁶ T. G. rekonstrukciós tervei, op. 12., 1971. szept. 20-i átvételi jkv. (A felújításról és a hangszer ünnepélyes ismételt használatba vételéről a szekrény játszóasztal felőli alsó középső betétjére, a régi felirat fölé beragasztott írás is tudósít.)

⁶⁷ T. G. rekonstrukciós tervei, op. 12., 1971. szept. 12-én kelt „Meghívó”.

⁶⁸ Evlt. Bokod: f/1 Lelkészi napló (1907–1965), 1979. máj. 2–4., ill. nov. 25. jkv/12; g/6 Pénztári napló (1970–1981), máj. 2., 5. (1979/22). Zsebők István felügyelő elmondása szerint a visszaemlékezések Ádám József tevékenységére utalnak.

⁶⁹ A 2004. évi felméréskor a helyszínen szerzett információk, valamint Zsebők István felügyelő szíves közlése alapján.

<i>manuál, CDEFGA–c³, 45 hang</i>		<i>pedál, CDEFGA–a⁰, 12 síp</i>	
Copel	8 Fus	Violonbass	8 Fus
Gamba ⁷⁰	8 Fus		
Principal	4 Fus	<i>Coblung Pedal</i>	
Flóden	4 Fus	<i>Tremula Manual</i>	
Ocdav	2 Fus		
Ocdavin 6 fach ⁷¹			
Mixtur 2 fach			

A regiszterelnevezéseket részben a megmaradt eredeti regiszterfeliratok (*Coblung, Ocdavin*), részben pedig a sípokon talált feliratok (*Copel, Flóden*) alapján lehetett megállapítani.

A minden apró részletre rendkívüli odafigyelést igénylő restaurálási munkát 2013-ban a Soproni Orgonaépítő Kkt. végezte. A szekrény és díszítéseinek restaurálásával Erdei Barna tárgyrestaurátor-művészt bízta meg.

Az orgona szétbontása során kiderült, hogy Reinhart a hangszert egy sokkal régebbi, 45 hangos pozitívból alakította át, ráadásul oly módon, hogy háromféle szelephosszat alkalmazott.

A restaurálás során minden bővítmény, utólagos betoldás és átalakítás el lett távolítva. A játszóasztal belső szerkezete alig lett módosítva, így arról az 1971-ben kapott, teljesen új játszóasztal látszatát keltő fedőburkolat eltávolítása után szinte minden játszóasztalméret kiadódott, s a nemesbikki analógia alapján rekonstruált fúvó elrendezése, a pedálmásolat hajszálpontosan illeszkedett az eredeti nyomokhoz.

Az orgonában található különleges megoldások ezt a hangszert *az egész világon egyedivé* teszik, hiszen

trapéz alakú lábtíprású ékfúvója;
 oldaljátszós, a szekrényre merőlegesen megépített játszóasztala;
 annak a szekrényből átnyúló, kétsoros, merőleges velatúrája;
 a szekrény velatúrájában kialakított mechanikus oktávkopula mind a hat regiszterben kiépített sípsorokkal;
 e kopula *Ocdavin 6 fach* regiszterfelirata;
 az egyik regiszter (gamba 8') kialakítása a principal 4'-ből kombinált módon tőkefírolással, a nagy oktáv pedig a copel 8'-ból;
 mindez egy basszusgitar alakú, háromszintes homlokzati síptőkébe integrálva;
 69 szelepes szelláda 12-12 szelepes pedál- és manuál-oktávkopulával
 ebben a korban egyetlen más orgonában sem fordul elő.⁷²

⁷⁰ A principal 4'-ből kombinált módon tőkefírolással, a nagy oktáv a copelből kialakítva.

⁷¹ Mechanikus oktávkopula, mind a hat regiszterben végig kiépített sípokkal.

⁷² A környező országok és délnémet területek (Szlovénia, Szerbia, Románia, Szlovákia, Ausztria, Csehország, Svájc és Németország) szakértőit körbekérdezve jutottunk erre az álláspontra. Feltehető, hogy ezeken kívül sem Európában, sem az amerikai kontinensen és Ázsiában ilyen hagyományok nem léteznek.

2013 — Zalaistvánd

A csúszkaladás hangszer (I+P/6, Angster op. 303., 1899) a manuálon C-f³-ig, a pedálon C-h⁰-ig kiépített billentyűzettel rendelkezik, azonban a pedálmű csak 12 sípból áll. (9. ábra) A hangszert az 1950-es években Ádám József javította. Trajtler Gábor 1958-as felmérése szerint az orgona mechanizmusa jó állapotú volt, azonban intonálását rossznak minősítette. A rendkívül nedves templomban az idők folyamán az orgona súlyos károkat szenvedett, de 1988–89 között Kormos Dániel generáljavítással helyreállította működőképességét. Ennek során az eltörött húzólécek többségét javította, többet azonban alumínium absztraktokkal váltott fel. A szélnyomást 63 vízmmre csökkentette, ami miatt a hangmagasság is csökkent. A manuál szelládáját lökésátlóval látta el. A nyitott fasípok hangolását alumíniumlemezzel kombinált csúszkákkal oldotta meg, több igen szuvas fasípot papírral ragasztott körbe, hogy megőrizhesse az eredeti sípokát. A 2004-ben végzett felmérés szerint az orgona közepes állapotú volt, de az elmúlt években ez tovább romlott a nagyon nedves templomban.

9. ábra: A zalaistvándi Angster-orgona.

A templom szigetelése, felújítása 2011-ben fejeződött be. Jóllehet a gyülekezet az orgona rendbetételét is előirányozta erre az alkalomra, anyagiak híján ekkor még erre nem kerülhetett sor. A felújítás alatt a hangszert ugyan letakarták, ám tisztítását már feltétlenül indokolta az 1989-es felújítás óta bekövetkezett elszennyeződés, elhangolódás és a nedvesség miatti további állagromlás. A templom falainak szigetelése után Angster e korai hangszerét érdemes volt teljesen felújítani. A munkálatokat 2013-ban az AerisOrgona Kft. végezte. Ennek során

az orgonából eltávolítottak minden idegen alkatrészt, s teljes faanyagát megelőző rovarmentesítéssel látták el. A szelládákat és a teljes sípanyagot restaurálták, az időközben több helyen megváltoztatott traktúrát rekonstruálták, a fúvó bőrzését felújították, s a hangszer új, zajtalan fúvómotort kapott.

2014 — Cegléd

Az orgonát (I+P/9) Bakos Károly helyi mester 1875-ben készítette. (10. ábra) A gyülekezet korábbi, régi kis hangszere az 1870-es évek elején már nem jól működött, ezért elhatározták, hogy egy új orgonát szereznek be, s evégett gyűjtést rendeznek. 1875-ben azonban, mivel „a régi orgona annyira elromlott, hogy javítás nélkül használni immár nem lehetne, fölmerült a presbyterium kebelében a kérdés, mi volna tanácsosabb: a régi javítására költeni-e esetleg 100 frtig, vagy mint ez évek óta szerveztetik s e végre már gyűjtés is rendeztetett, új orgonát venni? Mely kérdéssel kapcsolatban ezen óhajtság úgy fejeztetett ki, hogy ez ügy közgyűlés elé vitetnék megvitatás és eldöntés végett.”⁷³ Hosszabb vita után a presbitérium úgy döntött, hogy új orgonát vesz a gyülekezet, s megbízták a lelkészt, hogy több jeles orgonaépítőtől kérjen árajánlatot.⁷⁴ A lelkész négy orgonaépítőt keresett meg levélben, de a következő közgyűlésig csak ketten adtak választ a felhívásra.⁷⁵ Ifj. Országh Sándor és Kiszely István nyújtott be árajánlatot, miszerint „ifju Országh Sándor m. k. udv. orgonaépítész előljátszó, pedális új orgonát, 8 változatút 1200, 10 változatút 1500 frtéért készítené, 3 évi jótállás mellett, oly föltétel alatt, hogy az ár 1/3 része a szerződés megkötésekor, 1/3 része a műnek Budapestről Ceglédre szállításakor fizettetnék, az utolsó 1/3 részből pedig az egyháznál maradhatna pár száz forint egy évig a rendes kamatok mellett. Kiszely István pedig, Debrecenben orgonaépítész, ugyanolyan előljátszó, pedális új orgonát, 8 változatút 1200, 10 változatút 1800 frtéért készítené, a jótállásról, fizetési föltételekről ámbár fel volt híva, nem írt semmit.” Az ügy érdekessége, hogy ekkor a helybeli Bakos Károly felajánlotta megvételre „már is felállított és használatban levő előljátszó, pedális, 10 változatú új orgonáját, hét esztendei jótállás mellett, 1000 frtéért”,

10. ábra: A ceglédi Bakos-orgona.

⁷³ KOVÁCS Levente: *Bakos orgonák*. Szakdolgozat. Széchenyi István Egyetem Zeneművészeti Intézet, Győr 2003. 41; Evlt. Cegléd: Presbiteri jkv. 1875. ápr. 18.

⁷⁴ KOVÁCS 2003, 41.

⁷⁵ Evlt. Cegléd: Közgyűlési jkv. 1875. máj. 2. alapján KOVÁCS 2003, 42.

a régi orgona átengedése fejében, ráadásul ehhez Bakos az 1000 Ft-ból 400 forintba hétévi részletfizetési kedvezményt adott. Nem csoda, hogy a sebtében felállított orgonát találták a legelőnyösebb megoldásnak, s megvétele mellett döntöttek. Sőt, a presbiterekből alakított bizottságot felhatalmazták, hogy még ha nem is sikerülne az 1000 Ft-os árat 800 Ft-ra leszorítani, belátásuk szerint meg-egyezve vegyék meg az orgonát.⁷⁶

Elgondolkodtató egyrészt, hogy Bakosnak éppen volt raktáron olyan orgonája, amelyet a gyülekezet szeretett volna, másrészt a jegyzőkönyvek dátumait vizsgálva meglepően gyorsan fel is állította ezt a hangszert. Kérdés, hogy valakik összejártak-e, és az is, miért kellett a közgyűlést a presbiteri ülést követően igen gyorsan, két hét múlva összehívni, mielőtt a másik két árajánlat megérkezett volna? Az is érdekes, hogy Bakosnál a fentebb említett 10 regiszter valójában csak 9 regiszter. Az orgona 1875-ben tehát már készen volt. Homlokzatának egyedi oromzatával az új templom 1896-os elkészülte után kellett kiegészíteni, hogy külseje a karzat stílusához jól illeszkedjen.

Ezt az orgonát sem kerülte el az I. világháború ónsíprekvirálása. 1920-ban horganysíppokkal pótolták a sípokat, s minden bizonnyal ekkor helyezték hátra az elől kialakított kézi emelőkaros fűjtatást, felhajthatóvá téve azt. Ekkor kerülhetett az orgonába a superoctav 2' regiszter helyére a gamba 8' is, ami a két világháború között a romantikus ízlést követve gyakori megoldás volt. Amikor a 80-as években a harangot villamosították, egy elektromos fűvómotort szereztek be, s elhelyezték azt az orgona mellett kialakított zajtompító ládában.

Az orgona mechanikus csúszkaládás, pedálos hangszer. Bár a regiszterfeliratok egyike sem eredeti, Bakos orgonáinak diszpozíciói alapján az alábbi hangkép rekonstruálható:⁷⁷

manuál, C-f³, 54 hang

pedál, C-f⁰, 18 bill., 12 hang

Principal 8'

Subbass 16'

Bourdon 8'

Violon 8', ma Csello névvel

Oktav 4'

Octavbass 8'

Flauta 4'

Superoctav 2', jelenleg Gamba 8'

Mixtur 3 × 1'

Bakos orgonái között ugyan vannak jobb állapotúak (Öcsöd ref., Kocs ref.), de a ceglédi evangélikus templom hangszere az egyike azoknak, melyeket a legkevésbé alakították át. A 2014-ben végzett restaurálásra annak kapcsán került sor, hogy a templom egy teljesen új, türengiai stílusú, váltócsúszkás orgonát kapott az AerisOrgona Kft. munkája nyomán.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.; a diszpozíciót kiegészíti egy pedálkopula is, kézi regiszterhúzóval működtetve. (KORMOS Gyula: *A Magyarországi Evangélikus Egyház műemlékorgona állományának felmérése 2003–2005*. 29. füzet.)

2014 — Csomád

A szlovák ajkú evangélikusok II. József türelmi rendeletét követően 1784-ben megépíthették templomukat. A nagy összefogás eredményeként a következő évben elkészült a templom belső berendezése is, de orgonát először csak jó tíz év múlva tudtak beszerezni. 1795. február 11-én 140 Ft-ért kötöttek szerződést Josef Heroteck pesti orgonaépítővel, aki a négyregiszteres, tremolóval ellátott kis hangszer június 22-én szállította Csomádra. Két nap alatt felállította és behangolta, így Chován Sámuel⁷⁸ akkori kántor június 24-én szólaltathatta meg⁷⁹ először.

Sajnos az 1810. június 9-én tomboló tűzvész áldozata lett a templom, az iskola és a paplak, így Heroteck orgonája is.⁸⁰ A gyülekezet 17 évig orgona nélkül maradt, azonban az 1880. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv beszámolója szerint „A karzaton van az 1827^{ik} évben épült hat változatú orgona.”⁸¹ A gyülekezet rendkívül hiányosan fennmaradt levéltári adataiból sajnos sem a hangszer diszpozíciójára, sem építőjének nevére nem sikerült fényt deríteni. Ez az orgona szolgált az 1880-as évek legelejéig, amikor 1881-ben az akkor már jó hírű Bakos Károly ceglédi orgonaépítő egy mechanikus csúszkaladás rendszerű, nyolcregiszteres, pedálos hangszeret épített.⁸² (11. ábra)

11. ábra: Bakos Károly orgonája a csomádi karzaton.

⁷⁸ Chován Sámuel 1795–1800 között a csomádi gyülekezet kántortanítója volt. A család 1800-ban Csomádról elköltözött, majd az apa 1803-tól az aszódi gimnázium igazgatója volt 1809-ben bekövetkezett haláláig. Kaszai Zsuzsannával kötött házasságából született Zsigmond (*1796, †1855), akit 1796. május 12-én kereszteltek, s aki 1816–1855 között a szarvasi templom orgonistája volt. Chován Sámuel két unokája, Zsigmond és Kálmán országosan elismert, jónevű zenészek lettek. Zsigmond a Tranoscius-énekeskönyvköz szerkesztett korálkönyvvvel, Kálmán pedig zongoraművészi fellépéseivel érdemelte ki az országos hírnevet. Ld. KORMOS Gyula: *Szarvas evangélikus templomainak orgonatörténete, orgonista-tanítói*. Kézirat.

⁷⁹ Trajtler, D.VI. 342; BOROS Györgyné — SINKÓ Mihályné: *Szülföldünk — lakóhelyünk Csomád*. Csomád Község Önkormányzata, 2006. 32; Ev. Gyülekezeti Levéltár Csomád (EvLCs): C.V. 1798. aug. 17., 69: „Ab Oriente versus pagum Chorus duplex est, prior statim 1784, posterior vero 1795 pro Organo et Juventute Scholastica adaptus et fere ad medietatem templi semet protendit; [...] Organum 4. Mutationum cum Traemula soni praestantis, 140 fl. em[p]tum”; EvLCs: 1929. évi püspöklát. jkv.: „1795-ben egy négy változatú új orgona vétetett.”

⁸⁰ EvLCs: 1929. jún. 2-i püspöklátogatási jkv.

⁸¹ EvLCs: C.V. 1880. szept. 19.

⁸² Trajtler, D.VI. 342; ESZLÉNYI Györgyi: *A csomádi evangélikus templom szimbólumvilága és üzenete*. Szakdolgozat. Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Zsámbék 1993. 18; Az 1898-tól megtalálható leltárak az 1883-as évet jelölik meg a 800 Ft értékű orgona építési idejének.

Mivel eredeti porcelánkorongos regiszterfeliratai mára eltűntek, dokumentumok hiányában részben a mai gravírozott feliratok alapján adjuk a diszpozíciót:

manuál, C-f³, 54 bill.

Principal	8'	C–H fa, c ⁰ –dis ¹ a homlokzatban
Bourdon	8'	fa, földött
Salicional	8'	c ⁰ –c ¹ a homlokzatban
Flauta	4'	fa, nyitott
Oktav	2'	korábban Oktáv 4' volt
Mixtura 3 sor	1'	(jelenleg)

pedál C-f⁰, 18 bill., 12 hang

Principalbass	8'	nyitott fa
Octavbass	4'	nyitott fa

1900-ban a templomtető cserepezésével egy időben Misurecz Béla „orgona műves”-t bízzák meg az orgona kitisztításával, felhangolásával és a hangszer hibáinak kijavításával úgy, hogy „a javítást 18 frtéért elvállalja, s kötelezi magát a husvéti ünnepek után azonnal a munkába fogni s szakadatlanul dolgozni, míg a reá bízott munkálatokat el nem végzi.”⁸³ A korabeli jegyzőkönyv a munka további részleteiről is tudósít: „Misurecz Béla orgona műves munkáját befejezte, s mivel néhány cink sípot is össze forrasztott, s a pedál 24 db nagy fasípjainak hangszáját, mely csak papiros kártyákkal volt ellátva, oly módon megjavította, hogy papiros helyett fenyő deszka darabokat adott”, kevesellte a 18 Ft-ot, s ezért a tanácsülés fizetendő járandóságát 3 Ft-tal megnövelte.⁸⁴ E feljegyzés magyarázatot ad a pedálsípok felső ajkainak nem éppen szakszerű javítására. 1904-ben még felmerült, hogy a kórus és az orgona festését az oltár színéhez igazítják.⁸⁵ Nem tudjuk, akkor átfestették-e az orgonaszekrényt, mindenesetre színe az oltárétól ma is eltérő.

Az első világháborúban az orgona homlokzati ónsípjait rekvirálták, amelyeket később horganysíppokkal pótoltak.⁸⁶ A második világháború után, 1945. április 24-én Váradi Miklós és fia javította a hangszert.⁸⁷ A fűvórendszer villamosítása 1972-ben került először szóba,⁸⁸ azonban nem ismert, hogy az mikor valósult meg. Időközben új, csendes fűvómotort építettek be. Legutoljára, még 2005 előtt Tóth Csaba és Kovács Róbert hangszerhangolók javígtatták az orgonát, s a hangszerben hagyták kézjegyüket.⁸⁹

Bár a hangszer 1961-ben még jó karban volt, 2005-re alig használható állapotba jutott. Ezért került sor 2014-ben az orgona restaurálására, amelyet az Aeris-

⁸³ EvLCs: Jegyzőkönyvek (1865–1910), 1900. ápr. 14., 397.

⁸⁴ Uo., 1900. ápr. 22., 398.

⁸⁵ Uo., 1904. okt. 16., 434.

⁸⁶ Mivel a gyülekezeti levéltár hiányos, nem tudjuk, hogy a sípok ki pótolta.

⁸⁷ Az orgona szekrényében talált feljegyzés szerint.

⁸⁸ EvLCs: Jegyzőkönyvek (1945–1973), 1972.

⁸⁹ A helyszíni felmérés alapján. Kovács Róbert és Tóth Csaba neve az egyik fűvótéglán olvasható.

Orgona Kft. vett vállára, visszaállítva az eredeti diszpozíciót, a szekrény kivételével teljesen restaurálva a hangszert.

2016 — Maglód

Orgonáját (I+P/9) Bajusz Kálmán építette 1884-ben, majd újjáalakította 1910-ben. A mester egyetlen orgonája, amely evangélikus templomban áll. A 2005. augusztus 13-i felmérésen a hangszer még kiváló minősítést kapott, köszönhetően annak, hogy 1999-ben Bordács István gyömrői orgonaépítő javította, hangolta. Azonban a közben eltelt 16 év szélsőséges nyári időjárása megviselte: hangolása szétesett, s a szárazság több hibát okozott.

A gyülekezet az orgona teljes felújítását tűzte ki célul, hogy a korábbi zenei életet újraéleszthesse, folytatva az egyházzenei alkalmak hagyományát.

A torony nélküli maglói templomot 1778 novemberének elején szentelték fel. Első orgonáját a nyugati karzat mellvédjén állították fel 1782-ben.⁹⁰ E hangszert először az 1798-as egyházlátogatás írja le, jó állapotú 7 regiszteres hangszerként.⁹¹ Ez minden bizonnyal a korban szokásos pozitív lehetett, szíjhúzásos ékfúvókkal.⁹²

Mintegy 75 éven át alig említenek a feljegyzések orgonajavítási tételt. Összesen 24 Ft 20 kr kiadásról, ebben 3 alkalommal, összesen 22 Ft értékben húzósíj vásárlásáról tudósít a szlovák nyelvű bejegyzés.⁹³ 1857. május 13–18. között „Répa orgonaigazgató mester” 16 Ft-ért tisztította és hangolta a hangszert.⁹⁴

A pedál nélküli orgona az időközben megnövekedett gyülekezetnek nyilván kicsinek bizonyult, mert egy új orgona beszerzésének tervét jegyezték fel az 1880. évi egyházlátogatás alkalmával:

12. ábra: Bajusz Kálmán cégtáblája.

⁹⁰ A templom első orgonájának elkészítését a nyugati karzaton elhelyezett kartus 1782-re dattálja: „A^o MDCCCLXXVI oratorium hoc secundum ex fundamentis ædificavit; A-MDCCCLXXXII organo musico et Altari exornavit præsertim [...]”. Az 1810–1876 közötti években vezetett protocollum azonban ugyanezt így idézi: „Ao MDCCCLXXX organo musico et altari exornavit præsertim Patrocinio Inspectoris Spect. ac Perill D. BALTHASAR PONGRACZ de Sz. Miklos et O-Vár.” Az utóbbi, 1780-as évszám nyilván elolvasásból adódik, s később innen vehették át a hibás dátumot.

⁹¹ Evlt. Maglód: Protocollum (1780–1821), C.V. 1798. aug. 22., 427.

⁹² A szíjhúzást a később vásárolt szíjak igazolják, ld. 93. lj. és szövegkörnyezete.

⁹³ Evlt. Maglód: Számadáskönyv (1819–1887), kiadások 1822. márc. 13-án: „na chore organowom 2,-”; jún. 3-án: „Kaupili se remene do Organu 1,30”; aug. 5-én: „remenu w Organe 20 kr”, s még 1839. okt. 11-én 5 Ft 30 kr-ért, ill. 1855. nov. 15-én 15 Ft-ért vettek 2-2 szíjat.

⁹⁴ Evlt. Maglód: Számadáskönyv (1819–1887), kiadások, 1857. máj. 13–18.; Maglói egyh. jegyzőkönyv (1810–1821), C.V. 1880. szept. 9.: „1857-ben orgonánk kitisztított és fölhangoltatott”.

„A kisebb karzaton van az orgona, hét változatú, szereztetett 1780^{ban}, tehát éppen 100. éves. Szándékunk, mielőtt csak telik tőlünk, egy ujjal azt kicserélni.”⁹⁵ A szót tett is követte, s mivel 1883-ban az orgonaalapban lévő összeget csekélynek ítélték, a felügyelő 50 Ft-os följánlásával elindították a gyűjtést. 1884 tavaszán az új orgonára 1395 Ft 31 kr gyűlt össze. Még ebben az évben Krátky tanító az orgona megrendelése és leszállítása ügyében két alkalommal Bajusz Kálmán orgona-építőhöz utazott Újpestre.⁹⁶ (12. ábra)

Az új orgonát a déli, nagyobb karzaton állították fel (13. ábra). Csak 6-7 regiszteres, de pedálos hangszer lehetett, ha a gyülekezet beleegyezett a korábbinál nem nagyobb orgona megépítésébe. Sajnos a tetemes hiányt mutató gyülekezeti levéltárban a szerződés nem maradt fenn. Az összes kiadás 1446 Ft 45 kr volt, így 51 Ft 14 kr hiányt mutatott az orgonaalap kasszája.⁹⁷

13. ábra: Bajusz Kálmán maglódi orgonája (1910 utáni állapot).

1910-ben ismét maga az építő ténykedett az orgonán, mégpedig a feljegyzés szerint „1910-ben javította, újjáépítette Bajusz Kálmán Új-Pesten. [...] A különbség a régi és az új között az, hogy most nem hét, hanem 10 változatú.”⁹⁸ Valójában azonban csak 9 változatú orgona épült, a 10. húzógomb csupán a „Tremolo”. Bajusz Kálmán a hangszert olyannyira átépítette, hogy sem a szelládáknál, sem a szekrényen nincs a bővítésnek nyoma.⁹⁹

A mester az újjáépítéskor nyilván csak a saját korábbi sípjait használta fel, hacsak nem állította fel máshol a teljes addigi orgonát. Kérdés, hogy az 1884-ben épült orgonában volt-e tremoló? Mindenesetre az új orgonának a manuálban 7, a pedálban pedig 2 regisztere lett.

Az orgona öt sípmezős homlokzata jól illeszkedik a templom karzatának boltíves kialakításához. Az öt síptükröben $6 + 3 + 9 + 3 + 6 = 27$ síp áll, míg a karzat mellvédjében elhelyezett játszóasztal háromtükrös álhomlokzatát $5 + 8 + 5$ alsíp díszíti.

⁹⁵ Evlt. Maglód: Egyházközségi jegyzőkönyv (1810–1821), C.V. 1880. szept. 9. Ha az emléktábla adata helyes, úgy ekkor az orgona csak 98 éves volt. Vö. 90. l.

⁹⁶ Evlt. Maglód: Számadáskönyv (1819–1887), benne egyházközs. jkv.-ek (1880–), jkv. 1883. febr. 17., 1884. márc. 1.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Evlt. Maglód: Iktatott iratok 1958/165, 1958. dec. 16-i levél a püspöknek. Trajtler, D.VI. 329.

⁹⁹ A 2005-ben végzett felmérés tanúsága szerint. Orgonafelmérés 2005, F28. (III. L–R),

Az újonnan megépült orgona homlokzati sípjait az első világháború vége felé hadi célra rekvirálták, amit egyházközségi feljegyzés hiányában csak a későbbi síppótlás igazol. Erre „*Orgona síp alap*”-ot hoztak létre, amelyben 1920-ban 363 koronát tartottak nyilván. Az összeg a későbbi években sem gyarapodott, sőt 1925-re az infláció miatt teljesen elértéktelenedett. 1932-ben, megelégtelve a sípok hiányát és az orgona hibáit, gyűjtést rendeltek el.¹⁰⁰ Hetesi Ferenc budapesti orgonajavítóval¹⁰¹ vették fel a kapcsolatot, aki még 1932-ben elkészítette és leszállította a homlokzati sípokát, s a szükséges javításokat is elvégezte. A munkálatok 437 P-t tettek ki a 10 P előleggel és a 7 P fuvardíjjal együtt.¹⁰²

Az elkövetkező években —bár a feljegyzés erről nem maradt— valószínűen Hetesi Ferencet kérték fel az orgona karbantartására, ezt tanúsítják az átlagosan két évente ismétlődő kifizetések.¹⁰³ Az 1942-es karbantartás során azonban kiderülhetett, hogy a hangszer már sürgős, nagyobb kiadással járó beavatkozást igényel. Ezt igazolja az ugyanabban a hónapban, 1942 novemberében elvégzett, hat napig tartó, 648 P kiadással járó orgonajavítás.¹⁰⁴

A második világháború sajnos súlyos károkat okozott a hangszerben. Sípjait széthordták, mechanikáját tönkretették. Ekkor újból Hetesi Ferenc orgonajavító tette működőképpé, akit inflációs pengőben és terményben ígértek kifizetni.¹⁰⁵ Az egyház elmaradhatott a kifizetésekkel, mert csak 1948 nyarán adta meg az orgonajavításért még járó 168 Ft 90 fillér tartozását.¹⁰⁶ E javítással azonban csak működőképes állapotba hozták a hangszeret, hiszen a teljes helyrehozatalt már Szunyi István pesterzsébeti mesterre bízta, aki a megmaradt 189 rossz állapotú sípot kijavította, több síp lábát horganyra cserélte, a hiányzó sípokát többnyire horgany- vagy vörösréz sípokkal pótolta, a régi pedálbillentyűzet helyett pedig újat készített. Munkájáért 26.600 Ft-ot kapott.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Az orgonaalapba nyilván a rekvirálásért kapott térítést helyezték el, de erről e jkv.-ek nem tudósítanak. Evlt. Maglód: Egyházközségi jkv.-ek (1895–1933), 183, 206, ill. 401–403. Ez utóbbi, 1932. május 26-i jkv. 9. pontja szerint: „*a mai napig meg nem lévő orgonasípok beszerzésének, s az orgona megjavításának valóra váltásáért*” gyűjtést rendeltek el, amelyet az 1932. jún. 5-i (8. pont) közgyűlés megszavazott (405. old.).

¹⁰¹ Hetesi Ferenc képesített hangszerkészítő mester Budapesten a József krt. 2., később a Cserhát u. 14. sz. alatt működött.

¹⁰² Evlt. Maglód: Pénztárkönyv (1915–1942) és Gondnoki napló (1925–1943), 1932/154, 158, 159, 163 sz. tételei.

¹⁰³ Evlt. Maglód: Pénztárkönyv (1915–1942) és Gondnoki napló (1925–1943), 1934/320, okt. 31.: 15 P, 1937/106, máj. 2.: 2 P, 1939/206, szept. 10.: 10 P, 1941/207, okt. 19.: 5 P, 1942/260, okt. 19.: 5 P.

¹⁰⁴ Uo.: 1942/261, 262, nov. 21.: org. javítás 600 P, org. jav. napszáma 6 nap, 48 P.

¹⁰⁵ Evlt. Maglód: Iktatott iratok 1946/7 (ápr. 4.) jkv.; Pénztárkönyv (1945–1955), 1946/7 (febr. hó): útiköltség 800.000 P, 1946/41 (ápr. 1.): org. jav. 400.000.000 P, 1946/60: „*A javítás ára 450 P; ami átszámítva mai pénzértékre 900.000.000 Pengőt tesz ki. Ebből 400 mill. P 1946. ápr. 10-ig bezárólag fizetendő ki, a fennmaradt 500 milliót pedig terményben [...]*” Utóbbi 3 q burgonya, 3 q búza, 3 q morzsolt tengeri volt a betakarításkor. Ezenfelül kisegítő munkaerőt ígért az egyház.

¹⁰⁶ Uo., 1948/234 (júl. 21.).

¹⁰⁷ Evlt. Maglód: Iktatott iratok 1958/165 (1958. dec. 16.), levél a püspöknek: „*Újjáépítette Szunyi István pesterzsébeti mester a réginek megfelelő terv alapján. 1945-ben a háborús pusztítások következtében csupán 189 rossz síp maradt meg, ezt 514-re egészítettük ki, és rendbehoztuk a pedálklaviatúrával együtt*

E generáljavítás után a mechanikus csúszkaladás hangszer diszpozíciója —a Szunyitól származó regiszterfeliratokkal— a következő volt:

<i>manuál, C-f³, 54 hang</i>		<i>pedál, C-d¹, 13 db síp</i>	
Principál	8'	Subbass	16'
Födött	8'	Oktávbass	8'
Salicionál	8'	Tremoló	
Oktáv	4'		
Fuvola	4'		
Superoktáv	2'		
Mixtura 3 sor	1½'		

Blatniczky János lelkész 1977–95 közötti, közel 20 éves maglódi működése idejében élénk zenei élet folyt a templomban, számos orgonahangversennyel, meghívott művészek fellépésével is. Lelkészi szolgálata elején —amíg a gyülekezetnek nem volt kántora— két éven át a szószék és orgonakarzat között ingázva ellátta a kántori szolgálatot is. 1978-ban elkészült a fúvómotor, kiiktatva a kézi karos fújtatást. A hangversenyek, egyházzenei alkalmak érdekében került többek között sor a 18 hangos rövid pedál 27 hangosra bővítésére, amelyet maga a lelkész —egyébként magasan képzett orgonista is— készített alaposan átgondolva, megfelelő traktúrával. Az átalakított pedálmechanika a 13 hangos pedálművet kétszer repetálva (cisz⁰, cisz¹) szólaltatja meg.

Lelkészváltást követően már szükség volt az orgona tisztítására, hangolására is, melyeket 1999-ben Bordács István gyömrői orgonaépítő végzett el.¹⁰⁸

Az orgona a 2005. augusztus 13-i felmérés szerint még kiválóan működött, azonban az azóta eltelt idő, korábbi időközi beavatkozások, valamint az utóbbi évek rendkívüli időjárása nyomot hagytak rajta, így a rendbetétel feltétlenül szükségessé vált.

2016-ban a Varga Orgonaépítő Kft. látott neki a Bajusz-orgona restaurálásának, melynek során —a szokásos teljes körű restaurálás mellett— a meglehetősen sok idegen síp miatt különös hangsúlyt fektettek a sípmű rekonstrukciójára.

2017 — Liszó

Kicsiny, háromregiszteres, pedál nélküli orgonáját Szalay Gyula székesfehérvári orgonaépítő 1897-ben építette fel a templom oltára mellett. Diszpozíciója: Principal 8', Bourdon 8', Flauta D[olce] 4' (C-f³ hangterjedelemmel), melyhez egy tremoló is járult. (14. ábra)

a 10 változatot is.” A jelentésben szerepel a 26.600 Ft, a pénztárkönyvben (1956–1961) 1958-ban azonban csak 26.117 Ft található; a következő, 300 Ft kifizetés már két évvel később, 1960-ban nyilván egy újabb javítás költsége lehetett.

¹⁰⁸ Blatniczky János lelkésztől és Bordács István orgonaépítőtől kapott tájékoztatás alapján.

A mechanikus csúszkaládás hangszer a 2003–2005 közötti felméréskor jó állapotban volt, köszönhetően az 1991-es felújításnak, melyet Kormos Dániel végzett. Tíz év múltán a gyülekezet mégis úgy határozott, hogy 2017-ben teljesen restauráltatja hangszert, fennállásának 120. évfordulójára. A BKM Orgonaüzem a javíthatatlan sípokat mind a bourdon, mind a flauta regiszterekben újjal pótolta, s az 1918-ban rekvirált homlokzati sípok helyett beépített horgany sípokat új ónsípokra cserélte. Felújította a légellátást is, így az orgona egy új, zajtalan fúvómotort kapott.

14. ábra: A liszói Szalay-orgona.

2017 — Bakonycsérnye

A településről az első adat 1341-ből származik, de a falu akkori pontos helye nem ismert. Az 1500-as évek elején alig néhány jobbágy és zsellér élt itt. A török kiűzése után 1724 körül kezdődött a pusztává tett falvak betelepítése. A telepések többsége Nyitra vármegyéből, a Vág és a Morva határ közötti területről jött Csernyére: Csejtéről magyarok, Berencsről pedig szlovákok. Hogy megélhetésüket biztosítsák, a környék erdeinek kivágásával szabadítottak fel termőföldeket,¹⁰⁹ ezzel saját és földesuruk megélhetését is biztosítva. A lakosság főleg ágostai hitvallású evangélikusokból állt. Az evangélikus közösség első lelkésze már 1726-ban beköltözhetett az újonnan épült parókiába. Ekkortól vezetik az anyakönyveket is.¹¹⁰

Az istentiszteleteket egy paticsfalú —földbe vert oszlopok, karók között vesszőből font, majd sárral tapasztott— imaházban tartották, amelyről azonban részletes leírás nem maradt fenn. Mellette egy kétágú harangláb is volt egyetlen harangocskával.¹¹¹ Hogy ebben az imaházban volt-e már egy kis orgonájuk —mint a szarvasiaknak, a békéscsabaiaknak vagy a nyíregyháziaknak—, nem tudjuk.

¹⁰⁹ ZÁSZKALICZKY Péter — (SZARKA István): *Bakonycsérnye története* (kézirat); HEICZINGER János: *Bakonycsérnye múltja a telepítéstől 1848-ig* (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 8.). Bakonycsérnye község Tanácsa, Bakonycsérnye 1974. 7–35.

¹¹⁰ HEICZINGER 1974, 27–28.

¹¹¹ A bakonycsérnyei gyülekezet levéltára csak az 1862. évtől tartalmaz gazdasági jellegű háztartási iratokat, s gyülekezeti jegyzőkönyveket is csak 1887-től. MEEfond 192. sz., 84. old.; ZÁSZKALICZKY: *Bakonycsérnye*, ahol a szerző hivatkozik a veszprémi r. k. püspöknek az ágostai evangélikusoknál tartott 1747. évi C.V. jegyzőkönyvére: „imaházuk van fából, sövényfalakkal és kétágú harangláb egy harangocskával”.

Első kőtemplomuk 1785–86 között készült el, s 1786. május 21-én Hrabovszky Sámuel dunántúli szuperintendens szentelte fel.¹¹² Jóllehet az 1786-ban megtartott egyházlátogatási jegyzőkönyv még nem említ orgonát, bizonyos, hogy 1787-ben már volt orgonistájuk a tanító személyében.¹¹³ Így tehát a kis orgona beszerzését 1786 októbere és 1787. március 7. közé kell helyeznünk. Ez az első hangszer egy ötregiszteres kis pozitív volt, amint a soron következő egyházlátogatás említi.¹¹⁴ Az orgona készítője a jelenlegi fúvó hátsó füllungjának belsején talált felirat szerint —ha hihetünk az utólagos feljegyzésnek— Reichman Ferentz morvai orgonaépítő lehetett.¹¹⁵

1810. január 14-én erős földrengés rázta meg a környéket, aminek középpontja Mór volt, a Vértes és a Bakony hegységek találkozási medencéjében.¹¹⁶ „Azon helységek, melyekben a földrengés leginkább kegyetlenkedett: Gut, Isztimér, Balinka, Eszeny- Mecsér- Sikátor-puszták, — Csernye, Veleg ... és Mór”.¹¹⁷ A templomban 6000 Ft kárt okozott, s bár a torony is csaknem ledőlt, az orgona nem semmisült meg, hiszen a már említett következő egyházlátogatási jegyzőkönyv egy ötregiszteres kis orgonát említ, s nem egészíti ki, hogy az újonnan épült volna.¹¹⁸

A pozitív azonban nyilván kicsinynek bizonyult az egyre növekvő gyülekezet éneklésének vezetéséhez, így 1824-ben a komáromi Reinhart orgonaépítővel¹¹⁹ 2500 Ft-ért készíttettek egy nagyobb, 11 regiszteres,¹²⁰ feltehetően pedállal is ellátott orgonát.

¹¹² HEICZINGER 1974, 124.

¹¹³ EOL: Dt. 5. C.V. (1786–1813)/1 és /4 (1786. okt., 1787. márc. 7.). Az orgonista Horvath rektor volt.

¹¹⁴ EOL: Dt. 6. C.V. (1786–1813) Veszprémi Ehm. 1815.: „*Chorum, ornaret Organum [...] quinque mutationibus [...] Ld. még HEICZINGER 1974, 178. old.: „[...] 1804-ben az 1766-ból származó [...] kisharang mellé egy [...] nagy harangot is öntettek, és a templomba egy 5 manuálos[!] orgona is került.* Tekintettel az előző jegyzetre és szöveggörnyezetére, meg kell kérdőjeleznünk az orgona 1804-es, hivatkozás nélkül említett beszerzését.

¹¹⁵ A felirat: „*Tsináltotta Reichman Ferencz 17[---] esztendőbe Morvába / Holuda János / Készült / REICHMAN FERENTZ ÚR / orgona készítő maister / KEZE ÁLTAL / esztendőben [eldörzsölt évszám]*” Az eldörzsölt helyeken Kneifel Mihály orgonaépítő az 1977-es renováláskor még 1786-os évszámot látott a fúvó hátsó füllungján. Trajtler, É.III. 382. Reichman neve újdonság a mai szlovákiai organológiaiának.

¹¹⁶ Ekkor huszonhat erősebb rengést számoltak. ZÁSZKALICZKY: *Bakonycsernye*. Egy évig tartó megnyugvás után utóregések még 1812–1814 között is folytatódtak, de inkább csak ijedséget okozva, lényegesen kisebb intenzitással és kárral. HEICZINGER 1974, 183, 185–186.

¹¹⁷ HEICZINGER 1974, 183. idézi a földrengésről írt latin nyelvű tanulmány (KITAIBEL Pál — TOMTSÁNYI Ádám: „*Dissertatio de terrae motu in genere, ac in specie Mórensi anno 1810. die 14. Januarii orto [...]*”. Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1814.) egyik mondatának magyar fordítását.

¹¹⁸ Ld. 114. lj.

¹¹⁹ A mesterről ld. 41–42. lj.

¹²⁰ EOL: Dt. 29. C.V. (1831) Veszprémi Ehm.: „*Az orgona 11 kivenésos*”; [Sz. n., HEICZINGER János?]: *Megindul a föld* [Bakonycsernye ev. gyülekezetének története az 1810-es földrengéstől 1940-ig] (kézirat). Utóbbi leírás 12 változatos hangszert említ, azonban ez egy Reinhart-orgona esetében nem szakembernek a tremolo vagy a szélkieresztő szelep miatt könnyen eltéveszthető, ezért higgyünk inkább a C.V. tömör feljegyzésének!

15. ábra: A bakonycsernyei Sasko-orgona homlokozata.

1862-ben tűzvész pusztította a falu egy részét, amikor a harangok megolvadtak, az orgona egy része is leégett.¹²¹ Talán egy részét sikerült is a gondnok vezetésével összefogott csapatnak¹²² megmentenie. Mindenesetre erős túlzásnak kell tartanunk, hogy Szedenics György esperes 1862 októberében a gyülekezetekhez forduló felhívásában 16 regiszteres orgonát említ, hiszen a későbbi új orgona is kisebb lett ennél.

Az új orgona építésére hamarosan a jó hírű, szlovákok között különösen tisztelt és elismert berezói (Brezová pod Bradlom) születésű felvidéki mestert, Sasko Mártont (Martin Šaško) kérték fel, aki 1867-ben egy egymanuális, 12 regiszteres orgonát épített 4680 Ft-ért.¹²³ (15. ábra)

A gyülekezet az utolsó tartozást, 100 Ft-ot 1868 novemberében egyenlítette ki. Sasko még 1874-ben hangolta az orgonát, majd 1879-ben a javításért 40 Ft-ot fizettek ki.¹²⁴

Az orgonában talált későbbi bejegyzés arról tanúskodik, hogy a hangszert „tisztozatta, hangolta / a fűjtatót javította 150 K-ért / 1904. évi / július 27. – aug. 2-ig / a ludwigsburgi E. F. Walcker / cég megbízottja: / Grossjohann Arnold. / Varvasevsky József, sűri / asztalos volt a / segítségére”.¹²⁵ Ennek tényét a levéltári adatok is alátámasztják.¹²⁶ Sajnos eredeti homlokozati sípjai az első világháború síprekvirálásának estek áldozatul. Ezeket később horgansípokkal pótolták.

1954-ben Kemenesi Rezső orgonaépítő javította a hangszert, többek között a rossz intonáción is segített, valamint a zajos fúvón is igazított. A javítás nem volt tartós, mert 1961-ben már újabb nagyobb hibák mutatkoztak, bár a hangszert

¹²¹ ZÁSZKALICZKY: *Bakonycsernye; Megindul a föld.*

¹²² A fúvó hátsó füllungjának belsejében talált felirat szerint: „186[---] esztendőben / elégett temblomunk / ezt az orgonát megmentették / Kurator Poklada János / Radocka György / Ábelai Dávid / Szkok Pál / Molnár [---] / [---] / Trenka József / Joseph Enberger / Ditsű neveik megmaradna[k] / örökre: [...]”

¹²³ Marian MAYER: *Martin Šaško a jeho organárska škola.* Hudobné Centrum, Bratislava 2003, 89; Trajtler, É.III. 382. alatt 1862-es évszám szerepel. Sasko életrajzát ld. MAYER 2003, 10–12. (szlovákul), 196–197. (németül); *Megindul a föld:* a kézirat már 14 változatos orgonát említ, azonban ebbe valószínűleg beleszámolták az oktáv-, ill. pedálkopulát is.

¹²⁴ Csernye: Számadáskönyv (1866–1889): 1867. aug. 29-én 200 Ft-ot, 1868. febr. 26-án 420 Ft-ot küldtek Saskónak a nov. 6-i 100 Ft előtt. 1874. júl. 25-én Mozsny Vincze segédkezett a hangolásnál, 1879. szept. 1-én pedig „Zatkalik tanító Úrnál letétben volt 168 f 55 xr-ból fizettetett 40 f” az orgona reparálásáért az orgonista élelmezésével együtt. Az orgonista azonban nincs megnevezve.

¹²⁵ *Megindul a föld:* Warwasovszki sűri asztalost említi, akinek 4 kr napidíjat adtak.

¹²⁶ Bakonycsernye jkv. (1887–1905), 1904. júl. 24-i egyháztanácsi ülés.

még valahogy lehetett használni.¹²⁷ Kemenesi úgy nyilatkozott, hogy a játszóasztalt ki kellene cserélni, a rövid pedált 27 hangosra alakítani, és kisebb fúvót kellene építeni, így megszűnnének a bajok. 1962-ben Peskó Zoltán orgonaművész szakértői irányításával az orgonát Gonda Nándor¹²⁸ javította, aki az intonálást is rendbe tette.

1977-ben Danhauser László lelkész még nyugdíjazása előtt kezdeményezte az orgona felújítását. Peskó György és Trajtler Gábor elképzelései és utóbbi szakértő munkakiírása alapján Kneifel Mihály orgonaépítő novemberre készült el a munkálatokkal. A december 4-i hálaadó istentiszteleten Peskó György orgonált. A felújítás során a billentyűk kikopott csontborítása helyett korábban beépített műanyaglemezeket ismét csontra cserélték. A játszókonzolon nem változtattak, noha a regiszterhúzókat egységes, műanyagra gravírozott feliratot kaptak. A pedálklaviatúrát a korabeli igényeknek megfelelően 25 hangosra alakították át, és ellátták pedálkopulával is, hogy az oktávrepetálás miatti törés a szólisztikus játéknál kevésbé legyen érzékelhető. A fúvót azonban meghagyták, de az a korábbinál csendesebb fúvómotort kapott. A munkáért 25.000 Ft-ot fizettek ki. Kneifel az előírt rovarmentesítő fertőtlenítést csak elnagyolva, felületi kenéssel végezte, így már 1978-ban erőteljes szűkárosodás mutatkozott. Az ismételt fertőtlenítésre Tarnai Endre orgonaépítő vállalkozott, aki valamivel alaposabb munkát végzett.¹²⁹

Az orgona mai diszpozíciója:

<i>manuál, C–f³, 54 hang</i>		<i>pedál, C–c¹ 25 hang, 12 síp</i>	
Principal	8'	Sub Bass	16'
Poraiculus ¹³⁰	8'	Octav Bass	8'
Flauta	8'	Violon Bass	8'
Solicinal	8'	Violon Bass ¹³¹	4'
Octava	4'		
Fugara	4'		
Quinta	3'		
Super octava	2'		
Mixtura qx ¹³²	1½'	rep.: c ⁰ , c ¹ , c ²	

Jóllehet a 2004. évi felméréskor az orgona még kiváló állapotban volt, az eltelt idő alatt teljesen elhangolódott, kisebb mechanikai hibák jelentkeztek, oktáv-kopulája, mely c⁰–h⁰ között szub-, c¹–f² között szuperkopulaként működik, alig

¹²⁷ Trajtler, É.III. 382.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Félköríves felvágással.

¹³¹ Későbbi bővítés. Készítőjének neve és a beépítés időpontja nem derült ki, mert a fasípokat lefestették.

¹³² Mixtura quadruplex = mixtura 4 soros. A regiszterneveket igyekeztünk az eredeti írásmód szerint közölni.

volt használható. A manuállibentyűzet csontborítása több helyen kigödrösödött, a félhangbillentyűk ébenfa svartnija helyenként hiányzott. Sípanyaga jó állapotban volt, csak néhány idegen síp (pl. fugara d^0 , e^0 , solicional C^0 – d^0 horgany-sípok) került az ónsípok közé.

A hangszer restaurálására 2017-ben került sor. A munkálatokkal megbízott Soproni Orgonaépítő Kkt. szakemberei az orgonán talált idegen tárgyakat, szerelékeket eltávolították, pótlásukra más megoldást kerestek. Az orgona minden részletére kiterjedő alapos restaurálása során ügyeltek arra, hogy mind a hangszer példaértékű billentése¹³³, mind pedig a restaurálás előtt is meglepően szép, egészséges hangzása megmaradjon.

2017 — Budapest–Józsefváros

Az orgonát 1919-ben a Rieger Ottó orgonagyár készítette Budapesten (op. 1837), s a gyülekezet Üllői út 24. alatti templomában lett felállítva, amely ma egyben az Evangélikus Országos Iroda tanácsterme is. Mivel az orgona közvetlenül az I. világháború rekvirálásai után épült, eredeti ónsípjai ma is a homlokzatban állnak. A játszó- és regisztertraktúra pneumatikus, a szelládák kúpszelepesek. A Soros Alapítvány támogatásával 1985–88 között végzett országos felmérés¹³⁴ szerint gyári műemléknek minősített hangszer. Az orgona 1960-ban még kiváló állapotú volt.¹³⁵ 1970–71 között, kántori vizsgámra készülve, Grünwalszky Károly akkori lelkész jóvoltából egy évig gyakorolhattam e piciny hangszeren, s emlékeim szerint az etűdjellegű darabok játszása esetén is jól reagált a pneumatikus

traktúra. Időközben azonban állaga teljesen leromlott, s csaknem húsz éve működésképtelenné vált.

Az orgona hátsó része egy aedícula-motívumba foglalt félköríves lezárású vak nyílásban helyezkedik el. Az aedícula-motívumot timpanon díszíti, melynek vízszintes párkánytagozata szegmensívvel emelkedik. Az aediculát posztamensre állított ión pilaszterek szegélyezik. Az orgona főpárkánya fölötti oromzat az aedícula stílusához igazodik. (16. ábra)

16. ábra: A józsefvárosi evangélikus templom Rieger-orgonája.

¹³³ Nagy oktáv: 240, kis oktáv: 210, egyvonalas oktáv: 180, kétvonalas oktáv: 170 gr.

¹³⁴ BARÓTI István — ENYEDI Pál — HAJDÓK Judit — SIRÁK Péter — SOLYMOSI Ferenc: *Magyarország orgonajegyzéke* (kézirat, 1985–88). MTA BTK ZTI, Zenetörténeti Múzeum.

¹³⁵ Trajtler, D.V. 143.

manuál, C-f³, 54 hang

Hegedűprincipál	8'
Csőfuvola	8'
Salicional ¹³⁶	8'
Dolce	4'

játéktechnikai segítő

Pedalcoppel, Sub-Octavkoppel
Super-Octavkoppel,
Piano, Forte, Kiváltó,
Tremoló (utólagos beépítés)

pedál, C-d¹, 27 hang

Bourdon ¹³⁷	16'
------------------------	-----

Az orgona egyszerű szekrényének homlokzatán egy középső, 11 sípos és két oldalsó vaktükör látható.

A rendkívül szűk helyre beépített hangszer pneumatikus traktúrája összeért a kiszakadt fúvóval, a relék és konduktok membránjai előregedtek, de a sípanyag szinte épen ránk maradt. A fúvó légellátását valamikor egy muzeális értékű, kettős nádszigetelésű ládában elhelyezett hatalmas fúvómotor szolgáltatta, a visszaemlékezések szerint még így is erős szél- és motorzajjal. A restaurálás előtti években már sem a fúvómotor, sem a kézi fújtatás nem működött. A teljes restaurálást a Varga Orgonaépítő Kft. Végezte. A szokásos és előírt restaurálási műveletek mellett egy új, zajtalan fúvómotort is beépítettek, s a kézi fújtatás lehetőségét is helyreállították.

2018 — Bakonytamási

Az orgona restaurálásával egy ott élő fiatalember álma valósult meg. Miután lelkész lett, a rábízott gyülekezetekben a reménytelenül rossz állapotú, teljesen romos hangszereket restauráltatta. E cikk első részében említett nemesleányfalui és nagyvázsonyi orgonák így támadtak fel romjaikból.

A bakonytamási orgonát 1843-ban id. és ifj. Bodáts Sándor¹³⁸ szállította át a dénesfai grófi kápolnából,¹³⁹ míg más forrás szerint¹⁴⁰ előzőleg Lovasberényben Cziráky gróf kastélyában állt. A templom karzatán Bodátsék már egy nyolc-regisztreres, pedál nélküli, előljátszós játszóasztallal ellátott csúszkaladás hangszert állítottak fel, jóllehet az orgona vizsgálatakor kiderült, hogy ez a hangszer sokkal korábban egy hátuljátszós pozitív volt.¹⁴¹ (18. ábra)

17. ábra: A bakonytamási orgona szelepszekrényébe beragasztott felirat.

¹³⁶ A dolce 4'-assal kombinálva.

¹³⁷ Csak C–H (12 síp), tovább kombinálva a csőfuvolával.

¹³⁸ A szelepszekrényben 1842-ben beragasztott felirat erről így tanúskodik: Öreg Bodáts Sándor Ifjabb Bodáts Sándor 1842. Szent-András. (17. ábra)

¹³⁹ Trajtler, É.VIII. 290.

¹⁴⁰ Uo., a lelkész 1975-ös közlése alapján.

¹⁴¹ Eredetileg osztrák orgonaépítő munkája, ld. uo.

1918-ban a homlokzati sípokat rekvirálták, s ekkortájt a rövid oktávot kromatikusra alakították. 1961-ben az egyházmegyei zenei előadó szerint mindössze két apró hibája volt. 1975-ben Gáncs Aladár lelkész és orgonista a hangszert „gyönyörű hangú”-nak ítélte. Ennek kapcsán Trajtler Gábor zeneigazgató még ugyanabban az évben egy renoválási tervet készített, ez azonban nem valósult meg. 1982-ben Kemenesi Rezső az orgonában —állítása szerint— 45 kg sípot kicserélt, de ezzel intonációját is elrontotta.¹⁴²

18. ábra: A bakonytamási orgona.

Az orgona eredeti hangterjedelme CDEFGA–c³ (45 hang) volt, diszpozíciója:

Cop. Major	8 Fusz	Octav	2 Fusz
Principal	4 Fusz	Quint	1½ Fusz
Cop. Minor	4 Fusz	Superoctav	1 Fusz
Flauta	4 Fusz	Mixtur	

Jóllehet a hajdani hátsó játszószerkezet több nyomát is egyértelműen azonosítani sikerült, annak visszaállítása ellen szólt, hogy ez az orgona Bakonytamásiban mindig is előljátszós volt, továbbá, hogy a hátuljátszós pozitív rekonstrukciójához nem állt rendelkezésre elég adat.

2014-ben a gyülekezet elhatározta az orgona restauráltatását, és 2015-ben elkészült a szakértői vélemény, majd a restaurálási terv, az orgonaépítő árajánlata. A munkát a Soproni Orgonaépítő Kkt. végezte. Ennek során helyreállították a teljes mechanikát, rekonstruálták a szíjhúzásos ékfűvókat, új homlokzati sípok készültek, a rövid oktáv levágott sípjait kiegészítették, restauráltak minden régi, még használható sípot, de az idegen sípok helyett menzurálisan is megfelelő új sípokat építettek be. Az intonációval és hangolással az orgona visszanyerte az eredetit megközelítő hangzását, ami Szabó András és Szarka György keze munkáját dicséri. A szekrény festésének feltárása után az eredeti márványfestést Erdei Barna restaurátor-művész állította helyre.

¹⁴² Trajtler, É.VIII. 290.

2018 — Ágfalva

Mai orgonáját (I+P/8) Christoph Erler bécsi mester készítette 1836-ban. A hangszer történetét egy korábbi írásunkban már ismertettük.¹⁴³ Építésének 170. évfordulója előtt, 2005-ben került sor az orgona teljes tisztítására, javítására és hangolására.¹⁴⁴ Ez a beavatkozás azonban tartós eredményt nem hozott, mert a szelládák sokkal rosszabb állapotban voltak, semhogy ezt a szokásos időszakos beavatkozással rendbe lehetett volna hozni. Ezért a hangszert 2018-ban a Soproni Orgonaépítő Kkt. aprólékos munkával teljesen restaurálta. Ez elsősorban a megvetemedett szelládák, az igen gyenge minőségű, de eredeti sípanyag alapos restaurálását, a teljes mechanika felújítását, az eredeti síprepetálások visszaállítását jelentette, az intonálással és temperálással pedig —amint az egykori felirat hirdette a hangszeren: „*Gloria in excelsis Deo*”— az orgona eredeti hangzásának lehető legjobb megközelítését.

2019 — Hidas

A mai településen régen két evangélikus gyülekezet volt. A ráchidasiak döngölt falú oratóriumban tartották istentiszteleteiket, azonban a később betelepült német evangélikusok talán iskolájukat használhatták lelki együttlétükkor. II. József türelmi rendeletét követően néhány év gyűjtése után mindkét hidasi gyülekezet templomépítésbe kezdett. A németajkúak a határban lévő egykori kolostorrom anyagát használták fel a mai templom felépítéséhez, felszentelése 1794-ben volt. Ekkor mindkét gyülekezet leányegyházként Kismányokhoz tartozott. A németajkú gyülekezet templomát a II. világháborút követő kitelepítés után a magyar gyülekezet vette birtokba.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy a két templomban állt-e már korábban orgona.¹⁴⁵ Mivel mindkét gyülekezet leányegyház volt, ez nem valószínű. A korai egyházlátogatások a filiák imaházainak, templomainak felszereltségét alig dokumentálták, jobb esetben a jegyzőkönyvek harangtoronyról, harangról írnak, orgonáról azonban —még ha lett volna is— többnyire semmit sem örökítettek meg.¹⁴⁶

Az 1868. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv azonban értékes adatokat rejt, előbb csak céloz az orgonára,¹⁴⁷ majd közelebbi adatokkal szolgál. A rácfalusi

¹⁴³ KORMOS Gyula: „Sopron és környéke evangélikusainak orgonái — V.”, *Magyar Egyházzene* XV (2007/2008) 185–196, itt: 186–190. Az orgona fényképét ld. uo. 188.

¹⁴⁴ A munkát Pusker János orgonaépítő végezte.

¹⁴⁵ EOL: Dt. 5. (1801) Tolna-Baranya Ehm.; Dt. 6. (1814–1815); Dt. 7. (1816–1820) Kismányok 1820; Dt. 27. (1829) Tolna-Baranya-Somogy (TBS) Ehm., Kismányok; Dt. 30. (1833–1841) TBS Ehm. 1840; Dt. 34. (1822–1845) TBS Ehm. 1837.

¹⁴⁶ Az 1937. évi jegyzőkönyv például csak ennyit említ a ráchidasi templomban: „A’ templom rendesen épült, orgonával, toronnyal és harangokkal.” Uo. Dt. 34. (1822–1845) TBS Ehm. 1837. VIII. Német Hidas VIII. b.2.)

¹⁴⁷ „Bänken, Altar, Kanzel einem der Längen nach auf beiden Seiten hinlaufenden Chor u. Orgel auf derselben.” EOL: Dt. 64. C.V. (1868) Tolna-Baranya-Somogyi Em., 211°.

templomban: „Die Raitzdörfer Kirche: [...] Die Orgel mit 6 Mutationen wurde im Jahre 1826 von A. März Orgelbauer in K. Tormás um 200 f. gekauft.”¹⁴⁸ Míg a német templomra vonatkozóan: „Die Orgel mit 7 Registern wurde von G[emein]de K[is]-mányok gakauf.”¹⁴⁹ Ez utóbbi pedig az az orgona volt, amelyet a kismányoki gyülekezet egykori imaházában Anton Römer gráci orgonaépítő állított fel 1763.

december 22-ére.¹⁵⁰ Miután a kismányoki evangélikusok az új templomukba egy két-manuálos orgonát építettek a soproni születésű Josef Roth bonyhádi orgonaépítővel, 1808-ban a némethidasi gyülekezetnek 300 Ft-ért eladták eladták az imaházból a templomba áthozott Römer-organát,¹⁵¹ amelyet ott Adam März kistormási orgonaépítő állított fel és hangolt be, s ahol még 1888-ban is használatban volt.¹⁵²

19. ábra: A bánfai Angster-orgona egy barokk, vélhetően Römer-szekrényben.

Minthogy a környéken a bánfai római katolikus templomban áll a ma még fellelhető egyetlen, „a mi kicsiny orgonánk”-hoz („unser kleines Orgelwerk”) hasonló nagyságú, vélhetően Römer-orgonaszekrény (19–20. ábra), ezért valószínűsíthető, hogy ez lehetett a már említett egykori kismányoki, később némethidasi Römer-orgona.¹⁵³

20. ábra: A zsibriki Römer-orgona síptakaró-faragásaira jellemző motívumok a bánfai orgonán.

¹⁴⁸ Uo. 212^r.

¹⁴⁹ Uo. 212^v.

¹⁵⁰ Ludwig LAGLER: Gedenkschrift zur hundertjährigen Gedächtnisfeier des Gotteshauses der evang. Gemeinde Kis-Mányok am 11-ten Nov. 1888. Bonyhád 1889. 16.

¹⁵¹ LAGLER 1889, 24.

¹⁵² Uo. 21–24.

¹⁵³ Vö. GYÖRFFY, Bonyhád, 4, 21.

Némethidasra 1890-ben Angster József egy nyolcregiszteres, pedálos orgona elkészítésére adott ajánlatot 1290 Ft-ért, 1891 pünkösdi elkészítési határidővel.¹⁵⁴

Az orgona (21. ábra) diszpozíciója:

<i>manuál, C-f³</i>		<i>pedál, C-h⁰</i>	
Principal	8'	Subbass	16' (12 síp)
Bourdon	8'	Principalbass ¹⁵⁵	8'
Silvestrina	8'	<i>lábkapcsolók</i>	
Octav	4'	Pedal Copula, Piano, Forte	
Flauta	4'		
Mixtur 3F.	2⅔'		

A szerződés leírja a sípok anyagát, a billentyűzet és a regisztergombok kialakítását, a fúvót, a szelládákat, a garanciát és a fizetési ütemezést, valamint rögzíti a felállításkor esedékes szállást és ellátást. A régi orgonát azonban nem említi.

Angsterék az orgonát op. 148. jelzéssel szállították Hidasra, 1891. május 15-ére maga Angster József fel is állította,¹⁵⁶ s másnap, pünkösöd előtti szombaton át is adta.¹⁵⁷

21. ábra: A hidas Angster-orgona.

¹⁵⁴ A háromoldalas, 14 pontban megfogalmazott szerződést 1890. december 6-án írták alá. A szerződést Györffy István pécsi zenetanár bocsátotta rendelkezésemre.

¹⁵⁵ Az utólagos felirat szerint melodiának nevezett regiszter nem önálló sípsor, hanem a principal 8' nagy oktávjának 12 nyitott fasípját szolgáltatta meg mint principalbass, a szelepszekrényben külön elhelyezett 6 + 6 keskeny szelep (*Bassventil*) segítségével (22. ábra). (A 2004. augusztus 5-én végzett felmérés szerint.)

¹⁵⁶ Feljegyzés az orgonában.

¹⁵⁷ „A Hidasdi mű felállítását magamra vállaltam, és így hosszab otthon létem után május 6^{án} kocsin Hidasra mentem, hogy ott az ev. templomban megkezdjem a felállítást, amely munkát május 16-án készen átadtam, és egynehány helybeli és bonyhádi urakból álló bizottság átvette. Ezen 7 változatú ped. műnek ára mellékköltség nélkül, néma posítíval 1290 frt.” ANGSTER József: Életrajzom. Egy XIX. századi orgonaépítő naplója. Rózsavölgyi és Társa, Budapest 2017. 436–437.

22. ábra: A hidasi orgona szelepszekrényben elhelyezett keskeny Bassventilek.

Fél évvel később, 1892. novemberében Angster József a következőt jegyezte naplójába: „A Bánfai imaházi orgonát ez alatt Olach felállította. E 6 vált. ped. részint használt részekből álló orgonáért 412 Ft kaptam.”¹⁵⁸ Ez igazolni látszik azt a hasonlóságra alapozott feltételezést, hogy az egykor Kismányokon, majd 1891-ig Némethidason szolgáló Römer-orgona került Bánfára, de lényegében csak az Angster által kibővített szekrénye maradt fenn Römertől.

1904-ben egy 60 koronás orgonajavítást könyveltek kiadásként a gyülekezet számadáskönyvébe,¹⁵⁹ de mellékletek és más adatok hiányában nem sikerült feltárni az orgonaépítő kilétét. Csak feltételezhető, hogy ezt is Angster József cége végezte, amint a későbbi munkákat is.

„Az orgonába 1914. évi június 17-én a villám beütött. Angster pécsi cég 595 K költséggel kijavította” szeptember 15–20. között.¹⁶⁰ Az 1918-as síprekvirálás alól ez a hangszer sem maradhatott ki. A rekvirált sípokat 1924-ben Angsterék pótolták, és ekkor az orgonát is javították.¹⁶¹

A meglehetősen hézagos és rendezetlen levéltári anyag áttanulmányozása alapján 1912–1918, továbbá 1957–1987 között a gyülekezeti pénztárból orgonajavítást nem fizettek.¹⁶² A II. világháborúig a hangszer feltehetően még jól működött, s ha mégis kellett javítani, azt más alapból fizethették. A II. világháborút követően az orgona állapota gyorsan leromlott, és az ott szolgáló lelkész szerint 1958-ra már használhatatlanná vált.¹⁶³

Ezt követően a hidasiak hangszerüket többször is javíttatták,¹⁶⁴ azonban a 2004. augusztus 5-i orgonafelméréskor ismét meglehetősen rossz állapotban volt.¹⁶⁵ A hangszeret a BKM Orgonaüzem Kft. restaurálta.

¹⁵⁸ ANGSTER, 449.

¹⁵⁹ Evlt. Bonyhád: A némethidasi ág. hitv. evang. egyházközség számadáskönyve (1902–1911), 1904/19: „Orgelreparatur 60 K”.

¹⁶⁰ A lelkész és két tanító feljegyzése az egyik pedálsípon.

¹⁶¹ SOLYMOSI Ferenc: *Magyarország orgonajegyzéke* (gépirat, 1990). MTA BTK ZTI, Zenetörténeti Múzeum; Trajtler, D.VIII. 94.

¹⁶² Még a 160. l. szövegkörnyezetében említett 595 K javítási költséget sem említik a számadások. Evlt. Bonyhád: A némethidasi ág. hitv. evang. egyházközség számadáskönyve (1902–1911); Rechnungen der Kirchengemeinde Deutsch-Hidas (1912–1918); A Hidas Evangélikus Egyházközség Pénztári Naplója (1957–1972); Hidas pénztári naplók (1965–1985, 1987); Hidas zár számadások (1931–1934 — az 1935–1956 közötti kiadások nincsenek részletezve).

¹⁶³ Trajtler, B.VIII. 94.

¹⁶⁴ Ezekre a munkálatokra sajnos nem sikerült bizonyítékot találni.

¹⁶⁵ *Orgonafelmérés* 2003–2005, F10 (2004. aug. 5.). Ld. továbbá Trajtler, D.VIII. 94.

2020 — Szekszárd

Az evangélikus templom kétmanuálos orgonáját eredetileg a bonyhádi templomban Mártz Ádám kistormási orgonaépítő állította fel. Később Unger Miklós átalakította a hangszert, főleg vonós sípsorokkal megváltoztatva a diszpozíciót. Amikor a bonyhádiak egy új orgonát állítottak fel az Angster József és Fia Orgona- és Harmóniumgyárral, a Mártz-orgonát a szekszárdi gyülekezetnek ajándékozták.

Az akkor jelentős műemléki értéket képviselő orgona átépítése már 1979-ben napirendre került. Ekkor Trajtler Gábor zeneigazgató és Tarnai Endre orgonaépítő helyszíni szemlét tartott, az átépítési költségvetés el is készült, azonban anyagiak híján a munka elmaradt.

Az orgonát 1989–1991 között az Aquincum Orgonaépítő Kft. építette át (23. ábra), s alakította ki a mai neobarokk diszpozíciót és intonálást. Mindezek ellenére a történeti jelentőségű orgonák közé kell sorolnunk, mert a jelenlegi diszpozíció kialakításakor felhasználták a Mártz-orgona még megmaradt eredeti sípanyagát.

Az orgona jelenlegi diszpozíciója, a sípanyag korának jelölésével:

főmű, C–f³

Principal	8'	1991
Gedackt	8'	1818
Flöte	8'	1818
Octav	4'	1991
Flöte	4'	1818
Quint	2⅔'	1991
Suproctav	2'	1818
Quint	1⅓'	1818, gis ² –f ³ : 1991
Mixtur 3 ×	1'	1991, rep.: f ¹ , c ² , f ²

hátpozitív, C–f³

Gedackt	8'	1818
Principal	4'	C, Cis, g ⁰ –f ³ 1818, a többi: 1991
Octav	2'	1991
Scharf 2 ×	1'	1991, rep.: c ¹ , c ³

pedál, C–d¹

Subbass	16'	C–H 1818, többi: 1991
Offenbass	8'	C–H 1818, többi: 1991
Quintbass	5⅓'	1991
Choralbass	4'	C–H 1818, többi: 1991

P + I, P + II, II + I, Ventil

Az Aquincum Orgonagyár 2007-ben teljesen felújította a hangszert, aminek során a megrogyott greffelt homlokzati sípokot kiegyenesítették, kigömbölyítették, s egy részükre —a síptörzs és a greffelt szakaszok közé— a konzolok megtámasztására önlemezpárokat forrasztottak. Jóllehet a 2007-es felújítás eredményes volt, 10–12 év alatt az igen magas nyári hőmérséklet megviselte az orgonát. Ezért a hangszert ismételtelen alaposan felújította az Apertum Kft., amelynek tagjai korábban az Aquincum Orgonagyárban dolgoztak. A szakvéleményben leírtakon kívül az észlelt egyéb hiányosságokat is kijavították, a munkálatokkal 2020 szeptemberére készültek el.

23. ábra: A Szekszárdon felépített orgona az 1991-es átépítés után.

2020 — Bakonyszentlászló

A település evangélikus temploma román kori eredetű, rekonstruálása és restaurálása a közelmúltban fejeződött be. Noha már a 60-as évek legelején helyreállították a román kori ablakokat, csak 2004–2005 között alakították ki a templomkülső és -belső egységes megjelenését, valamint az új födémet, karzatot és padlózatot. Ekkor az orgonát le kellett bontani, majd az új karzaton felállítani. A templom korábbi, stílusidegen belső világítását 2014–2015 között új, súrlófényes megvilágításra cserélték, s ekkor állították helyre a korábban törmelékként megtalált, toronypillér-funkciót betöltő középkori oszlopot a templom jobb oldali belső falánál.

A román kori templomnak hosszú időn át egyáltalán nem volt orgonája, ezt támasztják alá a II. József türelmi rendeletét követően rendre tartott egyházlátogatások.¹⁶⁶ Jóllehet még 1870-ben sem volt orgonája a gyülekezetnek, az egyházlátogatást végző szuperintendens biztatása és adománya lökést adott az orgona mielőbbi beszerzésére.¹⁶⁷ Jó alkalom is kínálkozott, hiszen az ösküi evangéliku-

¹⁶⁶ EOL: Dt. 5. C.V. 1786. okt. 11. Alsóveszprémi Ehm.: orgonát nem említenek; Dt. 6. C.V. (1815) Veszprémi Ehm.: „absq[ue]. Organo” (orgona nélkül); Dt. 29. C.V. (1831) Veszprémi Ehm.: „Vagyon Chórusa Orgona nélkül”; Dt. 34/4. C.V. (1844) Veszprémi Ehm.: nem említ orgonát.

¹⁶⁷ „[...] orgona nincsen 's több hiány is van még, [...] orgonáról pedig lesz gondoskodva, 's a' többire nézve csak iparkodjanak, megsegíteni őket az Isten; [...] Az Orgona szerzése Főtt. Sup. Úr [Karsai Sándor] önkéntes adakozásokat ajánlott gyűjteni, melyhez a' látogató Sup. Úr és késérete 21 frt 50 Xral járult, 's javasolta az ösküi még jó karban lévő orgonának megszerzését.” Dt. 66. C.V. 1870. okt. 25., Veszprémi Ehm., Bakonyszentlászló.

sok épp eladták volna használt orgonájukat. A gyülekezet tagjai közül 25 fő még összesen 32 Ft-ot adott az elöljáróság 21 Ft 50 x-os felajánlásához.¹⁶⁸

Ezt követően 20 Ft foglalót adtak az ösküi gyülekezetnek, majd november 8-án megtekintették a hangszert, s november 21–22. között két kocsival el is hozták azt, kifizetve a 30 Ft hátralékot. Az orgonaépítő nyomban fel is állította az orgonát, amihez egy szál gyertyát és élelmezést kapott, 15 Ft-ot pedig a munkadíjként.¹⁶⁹

A kis hangszer ünnepélyes felavatásáról és első megszólalásáról a feljegyzés a következőt örökítette meg: „Az orgona az Ösküi hitrokonoktól 50 o. é. forinton megvételten haza szállított, 's felavatása után az 1870^{dik} év Advent 1st vasárnapján szollamlott meg először Szentegyházunkban. Minthogy kopadozott külseje lévén, a' lelkész saját költségén maga befestette.”¹⁷⁰

E kisorgona 4 regiszteres pozitív volt, a kor gyakorlata szerint minden bizonyonnyal egy hátuljátszós, stechermechanikás, 45 hangos, rövid nagy oktávós billentyűzettel, szíjhúzásos ékfúvóval ellátva.¹⁷¹ Ez a hangszer szolgált egészen 1914-ig, amikor egy nagyobb, pedálos orgona beszerzésére határozta el magát a gyülekezet. Ismét kedvező alkalom mutatkozott, hiszen a péterhegyi¹⁷² gyülekezet épp új orgonát építtetett, és régebbi kis pozitívját további használatra felkínálta.

1914-ben lebontották a régi négyregiszteres pozitívot, hogy helyet adjanak a péterhegyi gyülekezettől ajándékba kapott nyolcregiszteres, pedálos Hallecker-orgonának. A hangszer belsejében talált feliratok elbeszélnek az orgona történetét egészen a XX. század közepéig. Alois Hallecker¹⁷³ 1876-ban állította fel 700

¹⁶⁸ „Mutatkozott is kedvező alkalom, mert az Ösküi ev. hivek egy új nagy orgonát csináltatván, a' régít, mely még jó karban van, eladják. Nyomban maga Főtisztelendő Superintendens Ur e célra ajánlva 10 fto, a' helybeli lelkész 5 f. Nagyitszt. Tatay Sámuel esperes Ur 2 f. Belák János vanyolai lelkész Ur 1 f., Matisz János sikátori lelkész Ur 1 f., Vizner Pál jegyző Ur 1 f., Német Péter sikátori tanító 50 xrt. Ezen adakozás tett 21 fto s 50 xrt. o[sztrák]. é[rtékben].” Evlt. Bakonyszentlászló: A B. SZ. Lászlói Eccl. magán-ügyeit tárgyaló Jegyző könyve 1847^{dik} évtől kezdve. (Az 1870. év bejegyzéseit követően.)

¹⁶⁹ Evlt. Bakonyszentlászló: Számadás (1824–1875) szerint nov. 8-án 1,20 Ft-ot (azaz 1 Ft 20 krajcárt) adtak ki az orgona megtekintésekor, nov. 21–22. között a két kocsi költsége 4 Ft 60 x-t tett ki, „az orgona csinállo élelmezési költsége 1 ft 50 x. Az orgona felállításáért 's ki igazittatásáért az orgona művésznek fizettem 15 ft 40 x.”

¹⁷⁰ Evlt. Bakonyszentlászló: A B. SZ. Lászlói Eccl. magán-ügyeit tárgyaló Jegyző könyve 1847^{dik} évtől kezdve. (Az 1870. év bejegyzéseit követően.) Az 1871. évi számadási bejegyzés az orgona befestésére 2 Ft 70 x kiadást örökített meg.

¹⁷¹ Az ösküi orgona négyregiszteres volt: „Organum habet 4 mutationum.” EOL: Dt. 29. C.V. (1831) Veszprémi Ehm. Pontos diszpozícióját azonban nem ismerjük.

¹⁷² Egykor Felső-Petróc, ma Gornji Petrovci (Szlovénia); LELKES György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Talma Könyvkiadó, Baja 1998. 207, 447, 890.

¹⁷³ Az orgonaépítőről ld. tk. Hans HEILING: „Der steirische Orgelbau im 18. und 19. Jahrhundert”, in *Organa Austriaca* Bd. III., szerk. Rudolf SCHOLZ. Wien 1982. 87–90. A szerző itt Alois Hallegger néven egy 1870–1880 között szórványosan működő, részben gráci, részben marburgi orgonaépítőt említ, akitől a loipersdorfi (bei Fürstenfeld) plébániatemplom tízregiszteres orgonája származik. Ma már ennél bővebb, 1874–1894 közötti javítási munkáiról is tudunk, ld. Gottfried ALLMER „Orgelbau im Bezirk Fürstenfeld”, *Principal* VIII (2005) 4–8; UÓ.: „Orgeln in Südstösterreich”, *Principal* I (1988), 3–64, itt: 13, 16: 1880; UÓ.: „Orgelbau im Bezirk Radkersburg”, *Principal*

Ft-ért a péterhegyi templomban. A pontos dátumot a spundon talált felirat őrzi: „*Dem Schutze Gottes Empfohlen den 15 dezember 1876, Alois Hallecker.*” A klaviatúra homloklécén megörökített feljegyzés szerint három év múlva, 1879-ben még egy utóhangolást végzett az orgonán.¹⁷⁴

Hallecker orgonája 1914-ig szolgált Péterhegyen, amikor Kovács M. orgonaépítőt megbízták az ajándékba kapott orgona gondos összecsomagolásával és elhozatalával.¹⁷⁵ (24. ábra)

1935-ben egy Gustav Felser nevű orgonaépítő is javította.¹⁷⁶ A hátsó betéten talált felirat viszont már az 50-es évek közepén végzett jelentősebb beavatkozásról tudósít: „*Javítva-hangolva, 30 cm-[rel] hátraszállítva az orgonát 1951. X. 18-án Kemenesi Rezső orgonaépítő mester Szombathelyről.*”¹⁷⁷

Az orgona 1979-ben kapott fúvómotort.¹⁷⁸ A 2000-es évek eleji templomrenoválás részeként új karzat készült, ezért az orgonát lebontották, majd ismét felállították a helyére.¹⁷⁹ A hangszer a 2005. április 23-án végzett felméréskor jó közepes állapotú volt, azonban a nem teljesen szakszerűen végzett lebontás és visszaépítés megviselte, így annak állapota leromlott.

XII (2009) 4–7, itt: 6–7: 1873 (Klöch, 11 regiszteres új orgona), 1879; Uő.: „Die Orgeln in den Kirchen der Stadt Leoben”, *Principal XVII* (2014) 4–19, itt: 15, 18: 1882.

¹⁷⁴ Hallecker tintírásos feljegyzése: „MDCCCLXXVIII [1879] / Im Jahre 1876 nach Christi wurde diese Orgel von der Kirchen-Vorsteherung, / die damals von folgenden herren bestand: Herr Pfarrer Eugen Terplan, ferner / Andreas Varga Lehrer, ferner die Herren Rassir[?], Ivan Snivdič[?] in [---], Andreas / Mikola in F[első] Petrotz, Jörk Sebjanič von Petroz, Franz Scharkan, Franz Janolias und / Herr Ivan Sma-dits aus Stanivé bestand bei mir Alois Hallecker Orgelbauer / aus Marburg in Steiermark um den Betrag von 700 Fl ÖW bestellte die Aufstellung / vor Ende dezember 1876 vollendet, die Nachstimung wurde vor mir selbst den 26 März 1879 / vorgenommen und vollendet und der Kirchen Vorsteherung gänzlich ihre weitere / Haftung für die Zukunft übergeben. / Geschrieben zum Bedenken für kommende Zeiten den 16 März 1879. / Alois Hallecker.” Stanivé (Kerkaszabadhegy) ma Stanjevc (SLO). LELKES 1998, 577, 303. E felirat felett alig látható ceruzás feljegyzés: „den 17 Mai 1896 nachgestimt / Hallecker.” Ugyanitt még egy alig kivehető ceruzafelirat található: „Tisztogatta Sággy József Orgelbauer.” Ezzel nem hozható közvetlenül összefüggésbe a közelében olvasható 1879-es évszám, azonban Sággyt, működési helyét és időpontját nem sikerült azonosítani. (T. k. Solymosi Ferenc tájékoztatása alapján.)

¹⁷⁵ Kovács 220 K-ért végezte a szétszerelést és a csomagolást, a szállítás 31 K 16 fillért tett ki, míg a felállításért 365 K-t kapott. Evlt. Bakonyszentlászló: G10 Pénztárnapló (1902–1944), 1914/114, 115, 134 és 138 sz. alatti kiadásai. Az orgonaépítő keresztnévét nem ismerjük.

¹⁷⁶ A spundon talált felirat tanúsága szerint.

¹⁷⁷ Kemenesiék felirata a spuind belső oldalán: „Az orgona 1951. okt. hó 15-én 30 cm-t hátra lett vove, amikor az abstrakkok és reg. húzók meg lettek hosszabbítva, a fujtató merítője ujra bőrozve, és az orgona kitisztítás után hangolva. Kemenesi Gyula és Rezső orgonaépítők Szombathely.”

¹⁷⁸ Trajtler, É.VIII. 242.

¹⁷⁹ Ezt Kovács Róbert végezte, azonban a szakértői jóváhagyás és ellenőrzés nélkül végzett munka szinte csak a lebontásra és visszaépítésre szorítkozott. Trajtler, É.VIII. 242.

Bakonyszentlászlón.

A mechanikus csúszkaladás, nyolcregiszteres, pedálos orgona diszpozíciója jelenlegi regiszterfeliratait alapján a következő:

<i>manuál</i> , C–f ³ , 54 bill.		<i>pedál</i> , C–f ⁰ , 18 bill., 12 hang	
Copel	8 fuss	Violin Bass	8 fuss
Bourdon fl.	8 fuss	Princ. Bass	4 fuss
Princzipal	4 fuss		
Rohr fl.	4 fuss		
Princz. Oct.	2 fuss		
Mixtur 2 fach	1 1/3' + 1' rep.: h ²		

A hangszer lebontása és műhelybe szállítása 2020 tavaszán elkezdődött, s a szálladék, sípok restaurálási munkái már befejeződtek. A restaurálást a Varga Orgonaépítő Kft. végzi Varga László orgonaépítő mester vezetésével.

2020 — Takácsi

Az evangélikus gyülekezet II. József türelmi rendeletét követően újjáéledt. Tóth János, „jó Lelkü s Vallását buzgon Szerető Tagja ezen Gyülekezetnek, a maga Pajtáját azonnal, önként offertálta addig is Oratoriumnak, míg Templom felépíttethetnék.”¹⁸⁰ Ezt a pajtát használták istentiszteleti célra mindaddig, amíg a „református Atyafiakkal együtt” egy templomot fel nem építettek. 1806-ban azonban az „Atyafiaktól elválván”, egy oratórium felállításáról döntöttek „a Helység Utcájának felső végén”.¹⁸¹ A nagy összefogás és gyűjtés eredményeként 1807 tavaszán megindulhatott az építkezés.¹⁸² A gyűjtés során a gyülekezeti tagok lehetőségükhöz képest 1–270 Ft közötti összeggel járultak az építkezéshez, amely során összesen 4699 Ft 4 krajcár jött össze, s így lassanként, „4 esztendőig” tartó munkálatok során felépülhetett a mai templom. Felszentelésére 1810 Szentháromság napja utáni 18. vasárnap került sor. Fontosnak ítélték a hívogató harangok beszerzését is,¹⁸³ azonban orgonára hosszú ideig nem tellett.¹⁸⁴

A gyülekezetnek még a XIX. század harmadik harmadában sem volt orgonája. Am az 1877. május 6-án megtartott egyházgyűlésen a már egy éve a „temp-

¹⁸⁰ Evlt. Takácsi: B1. Filiális gyülekezeti jegyzőkönyvek (1806–1873), 12–13. old. 1806. jún. 25–26. Büki szuperintendensi gyűlés jkv. Offertálta (lat.) = felajánlotta.

¹⁸¹ Evlt. Takácsi: 1. C. Feljegyzések a gyülekezet első éveiről (1806–1835).

¹⁸² A templom alapkövét „1807. d^{ik} Esztendőben Istenünk Szent Segedelme mellett Aprilis Hónapnak tizenötödik Napján sok öröm könyhullajtások között, a Templomnak Fundamentumi Ének szó és buzgó Imádsággal nagy Solem[n]itással le tétettek”. Evlt. Takácsi: B1. 16. old. Solemnitással (lat.) = ünnepélyességgel.

¹⁸³ Uo. 16b–18, 19–22, 23 és 55–62. old.

¹⁸⁴ EOL: A Dt. 6. C.V. (1814–1815), 1815., Dt. 29. C.V. (1831), Dt. 34., 4. C.V. (1844) Veszprémi Ehm. és 1870. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek nem említene a Pápa filiájaként működő takácsi templomban orgonát, míg Pápán 1815-ben már egy négyregiszteres, ideiglenes, 1870-ben pedig egy „1851-ben B. S. művész által karba állított, 8 változatos, aranyszólvesszős s kék szólvőfűrtös Orgona pedál nélkül” állt a karzaton.

lomi isteni tiszteleteknél alkalmazott, de a tanító tulajdonát képező Phishármonium ügye is kérdés tárgyává lőn". Amíg a gyülekezetnek az „orgona felállításához elegendő anyagi képessége lenne”, és az orgonát fel nem állítják, addig a gyülekezet a tanító phishamonikáját évi 10 Ft használati díj fejében továbbra is igénybe szándékozott venni.¹⁸⁵

1878-ban az egyik közgyűlésen sorra került „az egyszer már elhatározott orgona vevés is”, s arra az álláspontra jutottak, hogy a közgyűlés minden évben egy meghatározott összeget tegyen félre erre a célra.¹⁸⁶ Két évvel később a reformáció napján tartott közgyűlésen még mindig azon tanakodtak, hogy „időszerűnek találják-e, hogy a régebben tett ajánlatok beszédetvén, abból egy a templomot diszító orgona szereztessék, vagy [...] annak megszerzését még kedvezőbb alkalomra halasztják.” Végül a közgyűlés „kimondta az orgona szükségességét, és egy 800 ft-os orgonának mielőbbi beszerzése mellett döntött.”¹⁸⁷ Igaz, ezzel is kellett még várni csaknem egy évet, amikor Gyurácz Ferenc pápai lelkész¹⁸⁸ megelégedte az időhúzással, és türelmetlenül felszólította őket, hogy „véget vetve a hallgatásnak mondja ki határozottan, akar-e vagy nem ez érdemben intézkedni”? Csak az egyik gyülekezeti tag „tapintatos, érdekes felszólalása után” döntöttek a gyűjtésre előzetesen felajánlott összegek beszédéről Szent Mihály napjáig, 1/3 részben.¹⁸⁹ Ettől kezdve felgyorsultak az események. 1882 márciusában felvették a kapcsolatot Szerencsés Károly győri orgonaépítővel, aki hajlandó volt az orgona elkészítésére. A hangszer néhány hónap múlva már a takácsi templom karzatán állott. Előtte azonban meg kellett erősíteni a karzatot. Ehhez az orgona alá gerendákat, deszkákat, két szál vasat és szegeket vásároltak összesen 11 Ft 80 kr-ért. Az orgonáért a gyülekezet 1883-ban 500 Ft-ot, majd 1884-ben 100 Ft hátralékot fizetett ki Szerencsés Károlynak. A fuvardíj 24 Ft 60 kr volt.¹⁹⁰ A felállítást követő ünnepségre organisták is ellátogattak, akiknek szállításáért 3 Ft, s a tanítónak is 3 Ft-ot fizettek ki fuvar és napidíj címén.¹⁹¹

Szerencsés Károly orgonájának (25. ábra) diszpozíciója:¹⁹²

Flauta major	8'	Octav	2'
Principal	4'	Quint	1½'

¹⁸⁵ Evlt. Takácsi: B1 Filiális egyházgyűlési jegyzőkönyvek (1873–1895), 25. old.

¹⁸⁶ Uo. 1878. jún. 9., 31. old.

¹⁸⁷ Uo. 1880. okt. 31., 50–51. old.

¹⁸⁸ Később, 1895–1916 között a Dunántúli Egyházkerület püspöke.

¹⁸⁹ Evlt. Takácsi: B1 Filiális egyházgyűlési jegyzőkönyvek (1873–1895), 1881. máj. 29., 5. pont, 57–58. old.

¹⁹⁰ Evlt. Takácsi: F11 Számadási könyv (1881–1913): „Az orgona hozónak adtam 24 ft 60 x; Orgona alá gerenda és deszkákért 10 ft 20 x; Ugyan ide 2 szál vas és szegeket 1 ft 60 x; gerendák hozatalához költség 24 x; Orgona szíj húzásért 1 ft 20 x.”

¹⁹¹ Uo.: „Vitel bért Organisták szállításakor 3 ft; Tanító Urnak az orgona megtekintésekor fuvar és napi költség 3 ft.”

¹⁹² Orgonafelmérés 2004, F17; Trajtler, É.VIII. 175; Evlt. Takácsi: B1 Filiális gyűlési jegyzőkönyvek (1895–1916), 1898. márc. 23-i presbiteri közgyűlés szerint az orgonát a nagydémi gyülekezetnek adták el, ahol az orgona bővített formában ma is áll.

Flauta 4'

Mixtur 3 sor 1'

Az orgonának szíjhúzásos fúvója volt, hangterjedelme C–c³ 49 hang; a quint repetálás nélkül, a háromsoros mixtur 1' c¹ és c²-nél oktávrepetálással készült.¹⁹³

A harangozó ígéretet tett, hogy évi 6 Ft-ért és 7 mérő rozs fejében „az orgona sziját is tartozik rendesen húzni”.¹⁹⁴ A számadások tanúsága szerint Szerencsés orgonáját hét év múlva, 1890-ben kellett először javítani, amikor a javíttatásért 35 Ft-ot, a javításnál segédkező „orgona húzónak” pedig 24 krajcárt fizettek ki.¹⁹⁵ Nem tudni azonban, hogy Szerencsés barokk csengésű orgonája helyett miért akart a gyülekezet oly hamar nagyobb orgonát vásárolni, csak sejtésünk lehet. Mindenesetre a hangszer állapota 1898-ra leromlott, javíttatása elkerülhetetlenné vált.

25. ábra: Szerencsés Károly orgonája a nagydeői evangélikus templomban.

A gyülekezet 1898. január 9-én a Gyurácz Ferenc „Fő tisztelendő s méltóságos püspök Elnök Ur” elnökletével közgyűlést tartott, amelynek jegyzőkönyvéből kiderül, hogy lelkészük, aki időközben már püspökük lett, elrendelte, „hogymiután a gyülekezetnek a régi orgonát ujjal felcserélni szándéka van, 600 frt. a [költségvetési] kiadások rovatába új orgonára legyen bejegyezve”.¹⁹⁶

Márciusban Ország Sándor orgonaépítővel felvették a kapcsolatot, s ennek során szóba került a meglévő orgona felújítása is. Ország —mint ahogy az a kor nagy orgonaüzemeire anyagi és más meggondolásból jellemző volt— nem ajánlotta a régi orgona kijavítását, hanem egy új hatregiszteres, mechanikus kúpladás rendszerű, romantikus hangképű, de pedálos, sőt pedálkopulával ellátott orgonát javasolt. (26. ábra).¹⁹⁷

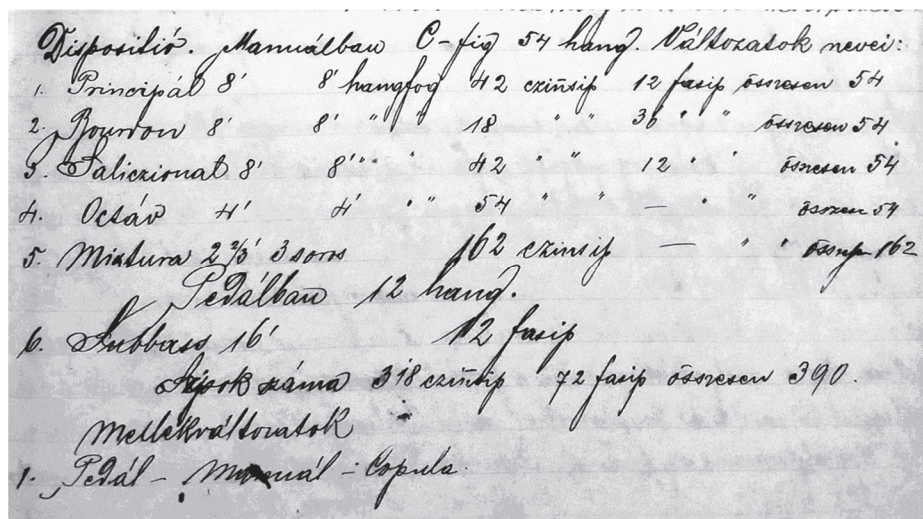
¹⁹³ Orgonafelmérés 2004, F17.

¹⁹⁴ Evlt. Takácsi: B1 Filiális egyházgyűlési jegyzőkönyvek (1873–1895), 1883. máj. 6., 69–70. old.,

¹⁹⁵ Evlt. Takácsi: Számadás (1881–1913), 1890/9: „Orgona javíttatásért fizettem 35,-”; 1890/11: „Orgona húzónak napszám fejében -,24”.

¹⁹⁶ Evlt. Takácsi: B1 Filiális gyűlési jegyzőkönyvek (1895–1916), 1898. jan. 9., 2. pont.

¹⁹⁷ Uo. 1898. márc. 23.

26. ábra: Országh Sándor diszpozíciós javaslata a takácsi új orgonához.

Az orgona részletes leírását, amely egyúttal a szerződést is jelentette, a jegyzőkönyvbe bemásolták. Minthogy viszonylag kevés orgonaszerződés maradt fenn, e kortörténeti jelentőségű dokumentum átírását az alábbiakban adjuk közre:

„Az orgona leírása¹⁹⁸

1. Az orgonatest, vagyis szekrény a kiválasztott rajz után¹⁹⁹ tökéletesen száraz és ép fenyőfából szép tiszta munkával készül, tölgyfa színre festve, lakkolva. A diszítésre szánt részek pedig finoman aranyozva lesznek. A játékasztal, mely az orgona test előtt állittatik fel, tiszta száraz fenyőfából készül, kívül, mint az orgona test, festve és lakkolva, belülről pedig a billentyűzet körül diófa furnéros, polituros lesz. A billentyűzet cseluloid és ébenfával lesz kirakva.

2. A játék asztalban lesznek elhelyezve a kopulák, oly czélszerűen, hogy azok zavart vagy fennakadást használat közben ne okozzanak, ezeknek be és ki kapcsolásuk lábnyomóval lesz eszközölhető. A játékasztalban lesznek a billentyűzet mellett elhelyezve a változat húzók, melyekben a porcellán lapra beégetett változat nevek vannak. Ezen játék asztal tetővel lesz ellátva, hogy így a billentyűzet portól és pizsoktól megóva legyen. A szelládák az ez időszertint legkipróbáltabb, legbiztosabban működő beeső kúpszerint a legjobb minőségű fenyő fából készülnek. A kúpok száraz keményfából készülnek, a legfinomabb kesztyű bőrrel lesznek megbőrözve és sárgaréz emeltyűkkel emeltetnek. A szelládák és tőkék között a legcsekélyebb mennyiségű szell sem vesszen el. Ezen szelládák a legjobb és legpontosabb munkával dolgoztatnak ki és olajmázzal vonatnak be.

¹⁹⁸ A szöveg zavaróan hiányzó írásjeleit pótoltuk.

¹⁹⁹ Ld. 27. ábra. Evlt. Pápa: G41, Árajánlatok, tervrajzok (1859–1932).

3. A fúvó, mely az orgona változatainak teljesen megfelelő mennyiségű és minőségű szelet fog magába foglalni, francia rendszerű, vagy is két magazinos, ki és befelé nyíló az az tevőleges és tagadó²⁰⁰ ránczokkal lesz ellátva, háromszoros bőrrel bőrzve, a levelek jól összekötve. Belülről jól kiragasztva és enyves festékekkel befestve, kívülről pedig erős sárgás barna papírral lesz bevonva. A túlfújtatás meggátolására feliül szeleppel lesz ellátva, mely a felesleges szelet a fúvóból kibocsátja, valamint mindkét oldalról egyenlítő vasalással lesz felszerelve, mely által egyenlő erejű nyomású szelet kap folyamatosan a síp szerkezet. A fúvó szélmennyiségét egy óra szerű mutató jelzi.

A gépezet az orgona készítés terén elért, a jelenkor igényeinek teljesen megfelelően biztosan és pontosan, minden zaj nélkül működőn lesz készítve és legczélszerűbben elhelyezve. Az összekötések részint sárga és veres rézből készülnek, úgy a mint ezt a mű szerkezete és tartóssága megköveteli. Ezen gépezet könnyű és pontos mozgású lesz. A czinnsipok mind csiszolva, pallérozva²⁰¹, és hangoló nyílásokkal lesznek ellátva. Ezen sipok 75 % czinnből és 25 % ólomkeverékből készülnek. Az orgona fasípjai mind tiszta száraz jávor és fenyő fából készülnek és olajmázzal vonatnak be. A homlokfák mind finoman gömbölyű fejú csavarokkal lesznek felerősítve. Az orgona összes változatai nevékhöz mértelen megfelelő hangmérettel és színezettel fognak birni, hangolásuk kiválóan tiszta és karakterisztikájának teljesen megfelelő lesz. A leírás szerinti orgona jó és tartósságáért három évig kezekednek oly formán, hogy a netalán idő változás okozta hiányokat minden díj nélkül helyre hozni tartoznak, ide nem értve az erőszak vagy elemi csapás okozta károkat, csupán az utazási költségek lesznek megtérítendőek, valamint élelmezést és szállást kérnek. Az így elkészített orgona ára szállítási, felállítási és utazási költségekkel együtt 1100 frt., az az Egy ezer egy száz forint, mely összegből 200 frt. a szerződés megkötésekor lefizettetett, 500 frt. az orgona felállításakor és a fennmaradó 400 frt. folyó év végén fizettetik ki 6 % kamataival együtt. Az egyház az orgonát a vasuti állomástól a templomba szállítja, és a felállítás ideje alatt 9 nap²⁰² az ott működő két egyén részére élelmezést és szállást ad. Az orgona a megrendeléstől számítva 3 hónap alatt a használatnak át lesz adva. Az így megkötött szerződést a presbyteri gyűlésen megerősítik: [...]”²⁰³

Bár az új Ország-orgona manuálregisztereinek száma kevesebb, mint a korábbi Szerencsés-orgonáé, s nem is szól olyan barokkos csilingeléssel, sőt a sípok száma még kettővel kevesebb is, mégis számos előnye tehette vonzóbbá a gyülekezetnek a hangszert: a kor megváltozott igényeinek megfelelően romantikus hangzású volt, nagyobb hangterjedelemmel, s bár pedálműve csak egyregiszteres (amely mélyebb, tömörebb hangokkal támasztja alá a közös éneklést, továbbá méltóságteljesebb, ám nem túl fényes hangzást eredményez), a pedálkopula segítségével a basszus szólam mégis jelentősen megerősíthető.

²⁰⁰ A tevőleges-tagadó szópár a régebbi magyarban szokásos kifejezés volt a pozitív-negatív, ill. aktív-passzív ellentétpár értelmében.

²⁰¹ Pallérozva = polírozva, fényesítve.

²⁰² Az elfolyt tinta miatt legfeljebb 9 nap lehet, de inkább 5; biztosan nem kevesebb, mint 3 nap.

²⁰³ Itt az eredeti szerződésen aláírások és pecsétek következtek, a jegyzőkönyvben azonban szabadon hagyták ezt a helyet.

27. ábra: Az Országgh-féle homlokzatterv.

1898. július 12-én megérkezett az új orgona. Szerencsés hangszerét, azaz „a régi orgonát a Nagy Démi ág. ev. leánygyülekezet vette meg 60 frt-ért, mely összeg a gyülekezet pénztárába be is lett fizetve”.²⁰⁴

Ezt a nagydémiek egy kétregiszteres pedálművel látták el, így hangszerük nagyobb lett, mint az új takácsi orgona. (25. ábra) Országgh orgonájának kiválasztott homlokzatát (27. ábra) Takácsiban a karzat kis belmagassága miatt nem lehetett beépíteni, ezért az üzem egy másik szekrényt állított fel. (28. ábra)

Az elkészült orgonát Szabó Sándor tanító vizsgálta át, s mivel az a szerződésben kikötött feltételeknek minden tekintetben megfelelt, hivatalosan átvette. Felavatására ünnepélyes szertartással még a nyár folyamán sor került, Gyurácz Ferenc püspök oltár előtt elmondott ünnepi beszédével és a tanító által vezetett kórus szolgálatával. Ekkor fizették ki az Országghnak járó második,

500 Ft-os részletet.²⁰⁵ A fennmaradó tartozás 400 Ft volt, amellyel a gyülekezet még 1904-ben is adós volt. Ekkor határozatot terjesztettek elő az egyházi adó megemelésére, hogy az orgonával kapcsolatos tartozást mielőbb kifizethessék.²⁰⁶

1904-ben 18 K-ért hangoltatták az orgonát. 1913-ban egy „orgonasíptetőért” 30 fillért fizettek, de 1915-ben már egy alaposabb javításra szorult a hangszer.²⁰⁷

²⁰⁴ Evlt. Takácsi: B1 Filiális gyűlési jegyzőkönyvek (1895–1916), 1898. jan. 9., 2. pont, júl. 12., 1. a. pont.

²⁰⁵ Evlt. Takácsi: B1 Filiális gyűlési jegyzőkönyvek (1895–1916), 1898. aug. 20., 1. a. pont. Mivel az 1897–1901 évek között hiányoznak a számadások, a kifizetésről csak a jegyzőkönyv tanúskodik. Vö. Evlt. Takácsi: Számadás (1881–1919).

²⁰⁶ Evlt. Takácsi: B1 Filiális gyűlési jegyzőkönyvek (1895–1916), 1904. jan. 10., VII. pont. A tanító még az orgona elkészültekor javasolta énekkar alapítását, s ehhez egy harmónium beszerzését. Az orgonaépítés terhe miatt e célra —100–150 Ft-os harmóniumár mellett— csak 30 Ft-ot szavaztak meg. Nem ismert, hogy ezt a harmóniumot végül megvették-e. Uo., 1898. aug. 20., 1. c. pont.

²⁰⁷ Az orgona javításáért ekkor 110 K-t fizettek ki, a fűtítésért 6 K-t egy napszámosnak, az orgonaépítő fuvar költsége pedig 5 K-t tett ki. Evlt. Takácsi: Számadás (1913–1919), 1915/52, 53, 57.

Az I. világháború vége felé a homlokzati ónsípokat hadi célra elvitték.²⁰⁸ A sípok pótlására Országgh ajánlatot nyújtott be.²⁰⁹ Ez a terv nem valósult meg.²¹⁰ A síppótlásra orgonaalapot hoztak létre, de az összeg az évek folyamán szinte semmit sem változott, így 1939 előtt nem pótolták a sípok.²¹¹ 1948-ban a Segélyosztó Bizottság templomrenoválási támogatásából a közgyűlés 460 Ft-ot szavazott meg orgonajavításra, melyet Kemenesi Rezső szombathelyi orgonaépítőnek adtak ki.²¹² Ennek költsége végül 597 Ft-ra rúgott. Nincs ugyan bizonyítékunk rá, ám valószínű, hogy ekkor pótolhatták a homlokzati sípokot, s a szükséges nagyjavítást 1955-ben végeztették el. Ez utóbbi megbízást is Kemenesi Rezső szombathelyi orgonaépítő teljesítette 900 Ft-ért.²¹³

28. ábra: Országghék megépített homlokzata.

A nyolcvanas évek legelején felvetődött az orgona javítása, illetve felszerelése elektromos fúvómotorral, de ez ekkor elmaradt.²¹⁴ Annyi azonban bizonyos, hogy 2004-ben a hangszer már nagyon rossz állapotban volt, és emiatt még a fújtatás sem volt villamosítva.²¹⁵ A szű erősen megtámadta a fasípokat, ismeretlenek pedig a pedálokopula húzóléceitől szabadították meg az orgonát.

²⁰⁸ Uo. 1918/51. „Orgonasípok elszállításáért a vasúthoz 2,- [K].”

²⁰⁹ Az ajánlatot a gyülekezet csak hosszabb megbeszélést követően, módosításokkal fogadta el. Eszerint 400 K készpénz mellé a szerelést végzőknek lakást és kosztot biztosítanak, s a vaszari állomásig oda és vissza a fuvarköltséget is a gyülekezet állja, míg a cég „tartozik 22,5 kg súlyú homlok sípokot adni, felhangolni, és ezek mindenféle jószágáért a felelősséget el vállalni”. Evlt. Takácsi: B1 Filiális jegyzőkönyvek (1916-1949), 1918. okt. 13., 2. pont.

²¹⁰ A pótlásképpen sokkal később beépített horgany sípok nem az Országhtól megszokott minőségben készültek el, és rajtuk a cég szokásos jelzései sem fedezhetők fel. Helyszíni szemle alapján.

²¹¹ Evlt. Takácsi: Számadás (1920-1927) és (1928-1953) szerint még 1939-ben is 589 K (még át sem számolták P-be!) van az orgonaalapban, amint 15 évvel korábban.

²¹² Evlt. Takácsi: B1 Filiális jegyzőkönyvek (1916-1949), 1948. jún. 12. ill. júl. 18., 2. pont szerint az orgonajavítás költségének felét a gyülekezet vállalta.

²¹³ Evlt. Takácsi: Számadás (1928-1953), 1948/6; Számadáskönyv (1928-1953), 1948/303: „Orgonajavításért 597 Ft”; F12. Pénztári napló (1952-1962), 1955/31 (1955. febr. 3.): „Orgona javíttatás 780,80 Ft”; F15. Számlák, nyugták (1955. febr. 3.): Kemenesi Rezső orgonaépítőnek 980 Ft 80 fill. az orgona generáljavításáért az alábbi tartalommal: generáljavítás 900 Ft, Szombathely-Vaszar retúrjegy 80,80 Ft. Megjegyzendő, hogy ha valóban 1948-ban pótolták a homlokzati sípokot, azt is Kemenesi Rezső végezhette a tőle megszokott igénytelenséggel.

²¹⁴ Az ott szolgáló lelkészekkel, Ittész Jánossal, illetve Bálint László feleségével, Bálintné Varsányi Vilmával folytatott beszélgetés alapján.

²¹⁵ Trajtler, É.VIII. 121; Orgonafelmérés 2005, F24.

29. ábra: Az Ország-üzem cégtáblája.

és restaurálása stb.) elvégeztek. A gyenge minőségű horganysípok helyett rekonstruálták az ön homlokzati sípokot, amelyek kiválóra sikerült hangja az orgona egyik erőssége lett a korábbi satnya hangzás helyett.

Az összes orgona restaurálásánál többnyire Kormos Gyula, a Magyarországi Evangélikus Egyház műemlékorgona-szakértője, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem ny. docense működött közre előzetes felméréseivel, szakvéleményével vagy restaurálási, illetve homlokzati terveivel, valamint a munkálatok felügyeletével.

A 2005. évi felmérés szerint belső fémsípjai viszonylag jó állapotban voltak, az orgonaépítő jellegzetes cégtáblája (29. ábra) és eredeti, porcelánkorongokra égetett regiszterfeliratai is mind épen fennmaradtak, azonban az orgona alig volt működőképes.

Restaurálását a Soproni Orgonaépítő Kkt. 2020-ban fejezte be. A munkálatok során minden szokásos műveletsort (tisztítás, rovarmentesítés, síprestaurálás, síppótlás, szelládák, szelepszekrények és síptőkék restaurálása, teljes mechanika rekonstruálása